

Arūnas Bubnys

Lietuvių policijos batalionai 1941–1945 m.

Lietuvos gyventojų
genocido ir rezistencijos
tyrimo centras
Vilnius 2017

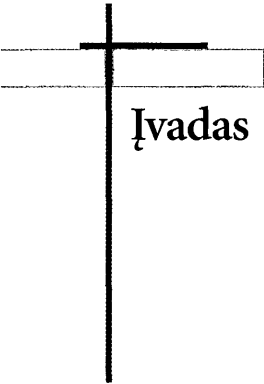
Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-8037-68-5

© Arūnas Bubnys, 2017
© Romas Dubonis, meninis apipavidalinimas,
2017
© Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras, 2017

TURINYS

Įvadas	6
Tyrinėjimų ir šaltinių apžvalga	8
Lietuvių policijos batalionų formavimas	16
Stojimo į policijos batalionus motyvai	30
Lietuvių savisaugos dalinių panaudojimas už Lietuvos ribų	43
Kauno apygarda	50
1(13)-asis lietuvių policijos batalionas	50
2(12)-asis lietuvių policijos batalionas	66
3(11)-iasis lietuvių policijos batalionas	103
4(7)-asis lietuvių policijos batalionas	117
5-asis lietuvių policijos batalionas	127
8-asis lietuvių policijos batalionas	136
9-asis lietuvių policijos batalionas	139
250-asis lietuvių policijos batalionas	145
251-asis lietuvių policijos batalionas	147
252-asis lietuvių policijos batalionas	155
255-asis lietuvių policijos batalionas	160
Vilniaus apygarda	169
1-asis lietuvių policijos batalionas	172
2-asis lietuvių policijos batalionas	185
3-iasis lietuvių policijos batalionas	195
4-asis lietuvių policijos batalionas	202
6-asis (geležinkelių apsaugos) batalionas	210
15-asis lietuvių policijos batalionas	217
253-iasis lietuvių policijos batalionas	235
254-asis lietuvių policijos batalionas	257
Besikeičiančios priklausomybės lietuvių policijos batalionai	262
10(256)-asis lietuvių policijos batalionas	262
257-asis lietuvių policijos batalionas	267
258-asis lietuvių policijos batalionas	282
259-asis lietuvių policijos batalionas	284
10-asis lietuvių policijos batalionas	286
14-asis lietuvių policijos batalionas	290
„Lietuvos“ policijos batalionas	295
Policijos kavalerijos ir vairuotojų mokykla	297
Kareiviška kasdienybė ir buitįs	299
Baigiamasis žodis	307
Asmenvardžių rodyklė	310
Summary	324

Įvadas

Nacių okupacijos metais (1941–1944 m.) buvo suformuoti ne mažiau kaip 26 lietuvių policijos batalionai. Juose per visą okupacijos laikotarpį tarnavo keliolika tūkstančių lietuvių karių (policininkų). Lietuvos generalinėje srityje (taip oficialiai vadinosi vokiečių okupuota Lietuva) batalionų formavimo procesą santykinai galima suskirstyti į du laikotarpius:

1) 1941 m. liepos–lapkričio mėn. Šiuo laikotarpiu buvo suformuota didesnioji lietuvių policijos batalionų dalis. Jie buvo formuojami dvejopai: savanoriškumo principu (daugiausia Kauno mieste) arba iš buvusių Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuviškųjų dalinių (daugiausia Vilniaus mieste). Pastaruoju atveju pasirinkimas buvo ribotas – arba tapti karo belaisviais ir būti įkalintiems nacių karo belaisvių stovyklose, arba stoti į vokiečiams pavaldžius lietuvių policijos dalinius.

2) 1942–1944 m. pavasaris. Šiuo laikotarpiu lietuvių policijos batalionai buvo formuojami iš dalies savanoriškumo principu (daugiausia 1942 m.), iš dalies prievartinių mobilizacijų būdu (daugiausia 1943–1944 m.; išskyrus Vietinės rinktinės batalionus).

Lietuvių policijos batalionų istorija nėra gerai ištirta. Ją nagrinėjant svarbu atsakyti į šiuos probleminius klausimus: 1) kodėl ir koku tikslu buvo formuojami policijos batalionai? 2) koku principu jie buvo sudaromi ir kieno bei kokie tikslai jiems buvo keliami? 3) koks buvo lietuvių policijos batalionų vaidmuo Rytų fronte ir užfrontėje? 4) kokius uždavinius policijos batalionai atliko nacių Vokietijos vykdomoje represinėje politikoje (Holokaustas ir nežydų tautybės žmonių (civilių ir karo belaisvių) persekiojimas ir naikinimas)? 5) kokia buvo policijos batalionų socialinė

struktūra ir tarnybos motyvacija? 6) policijos batalionų statistinės problemos (tarnavusiųjų, žuvusiųjų ir sužeistųjų skaičiai).

Svarbiausi veiksniai ir veikėjai, kurie nulėmė lietuvių policijos batalionų atsiradimą ir veikimą, buvo Trečiojo reicho vadovybė, vokiečių SS ir vermachto vadovybė, vokiečių karinės ir civilinės valdžios Lietuvoje struktūros, lietuvių visuomenės sluoksniai ir vokiečiams pavaldžios lietuviškos administracijos įstaigos.

Po sovietų okupacijos metais (1940–1941 m.) vykdyto bolševikinio teroro nemažai lietuvių norėjo kovoti prieš Sovietų Sąjungą, tikėjosi atkurti savo nepriklausomą valstybę ir kariuomenę. Vokiečių okupacinei valdžiai ir vokiečių kariuomenei trūkstant žmonių užimtomis Sovietų Sąjungos sritims administruoti ir kontroliuoti buvo nuspręsta pagalbinei policijos ir karinei tarnybai pasitelkti Baltijos šalių ir kitų vietovių vyrus. Tokiam žingsniui itin palanki buvo vermachto ir atskirų vokiečių kariuomenės dalinių vadovybė. Šią jų poziciją lėmė konkreti padėtis fronte ir vokiečių kariuomenės dalinių poreikiai.

Tyrinėjimų ir šaltinių apžvalga

Istoriografija. Lietuvių policijos batalionų istorija Antrojo pasaulinio karo metais tebėra mažai tyrinėta tema. Iki šiol nei Lietuvoje, nei užsienyje nėra parašyta mokslinės monografijos, kuri įvairiais aspektais atspindėtų ir apibendrintų lietuvių policijos batalionų veiklą Vokietijos–Sovietų Sąjungos kare (1941–1945). Šio darbo autorius yra paskelbęs keletą mokslinių straipsnių apie atskirus lietuvių policijos batalionus¹. Lietuvos savisaugos batalionų istoriją tyrinėjo arba žinių apie juos savo darbuose pateikė nepriklausomos Lietuvos istorikai Stasys Knezys², Rimantas Zizas³, Petras Stankeras⁴, vokiečių tyrinėtojai Christianas Gerlachas⁵, Christophas

- 1 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944 m.)*, Vilnius, 1998; to paties, „Lietuvių policijos batalionai ir Holokaustas“, *Lietuvos žydų tragedija. Konferencijos, skirtos Holokaustui paminėti, medžiaga. 2001 m. rugsėjo 19 d.*, Vilnius, 2001, p. 39–52; to paties, „Lietuvių viešoji policija ir policijos batalionai“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 81–104; to paties, „253-iasis lietuvių policijos batalionas (1943–1944)“, *ibid.*, Nr. 2(4), p. 104–120; to paties, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, *ibid.*, 2000, Nr. 2(8), p. 42–55; to paties, „Penktasis lietuvių policijos batalionas (1941–1944)“, *ibid.*, 2001, Nr. 1(9), p. 44–50; to paties, „Lietuvių policijos 1(13)-asis batalionas ir žydų žudynės 1941 m.“, *ibid.*, 2006, Nr. 2(20), p. 31–52; to paties, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944)“, *ibid.*, 2007, Nr. 1(21), p. 69–79; to paties, „Lietuvių policijos 3(11)-iasis batalionas“, *ibid.*, 2008, Nr. 1(23), p. 45–57; to paties, „Lietuvių savisaugos dalinių Vilniaus apygardos batalionai (1941–1944 m.)“, *ibid.*, Nr. 2(24), p. 35–61; to paties, „Lietuvių policijos Šiaulių (14-asis) ir Panevėžio (10-asis) batalionai (1941–1944)“, *ibid.*, 2010, Nr. 1(27), p. 81–89.
- 2 S. Knezys, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 122–173.
- 3 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, t. XIX, Vilnius, 2004, p. 179–343.
- 4 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998; to paties, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008; to paties, „Vokietijos politika įtraukiant Antrojo pasaulinio karo metais užimtų Baltijos šalių gyventojus į policijos ir karinius dalinius ir jos rezultatai“, *Karo archyvas*, t. XIX, Vilnius, 2004, p. 344–413.
- 5 Ch. Gerlach, *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrußland 1941 bis 1944*, Hamburg, 1999.

Dieckmannas⁶, Knutas Stangas⁷, britų istorikas Martinas Deanas⁸, JAV istorikas Raulis Hilbergas⁹. Tautinio darbo apsaugos (TDA) ir 2(12)-ojo bataliono istorijai, batalionų karių motyvacijai atskleisti svarbūs istoriko Alfredo Rukšėno moksliniai straipsniai¹⁰.

Specialių mokslinių darbų apie Šiaulių ir Panevėžio batalionų veiklą neskelbta nei sovietinėje, nei lietuvių išeivijos, nei šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje. Vis dėlto šių batalionų istorijai svarbių faktų galima rasti istorikų R. Zizo, P. Stankero ir S. Knezio darbuose¹¹.

Viena svarbiausių Holokausto istorijos Lietuvoje temų – lietuvių policijos batalionų dalyvavimas jame. Nors sovietmečiu ši tema dažnai buvo pasitelkiama propagandiniams tikslams, siekiant kompromituoti vadinamuosius buržuazinius nacionalistus, bet toliau publicistinio lygio straipsnių ir brošiūrų nebuvo pažengta. Sovietiniai istorikai ir žurnalistai rašydami apie batalionų įvykdytus karo nusikaltimus dažnai vartodavo sąvoką „masinės taikių tarybinių piliečių žudynės“, neminėdami, jog tai buvo būtent žydų žudynės. Taip irgi buvo iškreipiama tikroji Holokausto istorija.

Bendrame sovietinės istoriografijos ir publicistikos fone galima išskirti tik Jokūbo Vico studiją, dokumentų rinkinio „Masinės žudynės Lietuvoje“ pirmąją dalį, brošiūrą „Kaltina nužudytieji“ ir dokumentų rinkinį „Nacionalistų talka hitlerininkams“¹². Vis dėlto J. Vico studijoje TDA bataliono veikla nėra sistemingai išnagrinėta. Atskiri žydų žudynių arba antipartizaninių akcijų faktai išmėtyti po visą knygą ir pasimeta tarp kitų batalionų veiklos fragmentų. Autorius neteikia statistinių žinių apie bataliono nužudytų žydų skaičių ir tik trumpai užsimena, kad TDA batalionas žudė ne tik Kaune, bet ir provincijoje.

Teisybės dėlei reikia pripažinti, kad ir lietuvių išeiviai šią temą iš esmės ignoravo (išimtis – dr. Sauliaus Sužiedėlio darbai Holokausto tema). Nors JAV buvo leidžiamas

6 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. 1–2, Göttingen, 2011.

7 K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1996.

8 M. Dean, *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944*, New York, 2000.

9 R. Hilbergas, *Nusikaltėliai. Aukos. Stebėtojai. Žydų tragedija 1933–1945*, Vilnius, 1999, p. 34–40.

10 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudens motyvai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2012, Nr. 2(32), p. 7–31; to paties, „Kauno 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas ir gyventojų žudynės Baltarusijoje“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2011, p. 424–469.

11 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 179–343; P. Stankeras, *Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius, 2008; S. Knezys, „Karininkai lietuvių savisaugos daliniuose“, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, t. 1, Vilnius, 2001, p. 294–305.

12 J. Vicas, *SS tarnyboje. Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus*, Vilnius, 1961; *Masinės žudynės Lietuvoje. 1941–1944. Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1965; *Kaltina nužudytieji*, Vilnius, 1963; *Nacionalistų talka hitlerininkams*, Vilnius, 1970.

„Kario“ žurnalas, o jame dažnai skelbiama memuarinių straipsnių apie policijos batalionų veiklą, Holokausto tema juose iš esmės buvo nutyliama. Dažniausiai buvo aprašomos kovos su sovietų ir lenkų partizanais (Armija Krajova) arba Raudonosios armijos daliniais. Lietuvių išeivijos autorių požiūrį į Holokaustą gerai atspindi Henrio L. Gaidžio 300 puslapių knyga apie lietuvių ginkluotųjų pajėgų veiklą Antrojo pasaulinio karo metais¹³. Nors H. L. Gaidis išsamiai aprašė lietuvių policijos batalionų susikūrimą ir veiklą nacių okupacijos laikotarpiu, bet batalionų dalyvavimo Holokauste problemą tradiciškai nutylėjo ir visą kaltę už žydų tragediją suvertė nacių okupacinei valdžiai.

Reikia pasakyti, kad ir atkūrus nepriklausomybę (po 1990 m.) Lietuvos istorikai per mažai domėjosi Holokausto istorija ir ypač lietuvių policijos vaidmeniu jame. Kaip retą išimtį galima paminėti S. Knezio straipsnį apie TDA bataliono veiklą Kaune 1941 m.¹⁴ Vis dėlto straipsnio autorius daugiau dėmesio kreipė į bataliono formavimąsi, organizacinę sąrangą ir personalinę sudėtį negu į jo panaudojimą žydų žudynėms. Apie Holokausto aspektą lietuvių policijos batalionų veikloje užsimenama ir dr. R. Zizo straipsnyje „Lietuvos archyvuose“¹⁵. Plačiau nekommentuodamas statistinių duomenų, autorius daro išvadą, kad tiesiogiai dalyvavusių žudynėse batalionų karių nebuvo daug ir kad jų negalima tapatinti su pagrindinėmis batalionų pajėgomis.

Deja, tirdami Holokaustą Lietuvos istorikai kol kas nusileidžia Vokietijos istorikams. Pastaruoju metu Vokietijoje išleista svarbių knygų ir straipsnių apie žydų žudynes Lietuvoje¹⁶. Pirmą rimtą bandymą išnagrinėti lietuvių policijos batalionų (konkrečiai – Kauno TDA bataliono) vaidmenį Holokauste atliko Vokietijos istorikas K. Stangas¹⁷. Nors savo knygoje jis neišvengė faktinių klaidų ir netikslumų, bet TDA bataliono veiklą išnagrinėjo gana išsamiai ir objektyviai. Vis dėlto šis autorius labiau telkėsi į bataliono įvykdytas žudynes Kauno fortuose, o periferijoje vykdytų akcijų smulkiau nenagrinėjo. Be to, samprotaudamas apie SS oberšturmfiurerio Joachimo Hamanno skrajojantį būrį (vok. *Rollkommando Hamann*), K. Stangas teigė, kad šis specialiai žydų žudynėms suformuotas būrys buvo sudarytas iš TDA bataliono 4-osios kuopos kareivių. Iš tikrųjų J. Hamanno būrio branduolį sudarė 3-iosios kuopos kareiviai. Šios kuopos vadas 1941 m. birželio 28–rugpjūčio 18 d. buvo lt. Jozas Barzda (1941 m. rugpjūčio 18 d. jis

13 H. L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War 1939–1945*, Chicago, 1998.

14 S. Knezy, „Kauno karo komendantūros Tautinio darbo batalionas 1941 m.“, p. 122–168.

15 R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, *Lietuvos archyvai*, Nr. 11, 1998, p. 38–71.

16 W. Benz, M. Neiss, *Judenmord in Litauen. Studien und Dokumente*, Berlin, 1999; J. Matthäus, „Jenseits der Grenze. Die ersten Massenerschiessungen von Juden in Litauen (Juni–August 1941)“, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1996, Nr. 44, S. 101–126; Ch. Dieckmann, „Der Krieg und die Ermordung der litauischen Juden“, *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1939–1945: Neue Forschungen und Kontroversen*, Frankfurt am Main, 1998, S. 292–329.

17 K. Stang, *Kollaboration und Massenmord. Die litauische Hilfspolizei, das Rollkommando Hamann und die Ermordung der litauischen Juden*, Frankfurt am Main, 1996. Išsamią K. Stango knygos recenziją parašė dr. A. Anušauskas, žr. *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 121–128.

buvo paskirtas 2-ojo lietuvių policijos bataliono vado mjr. Antano Impulevičiaus pavaduotoju). J. Barzdą perkėlus į 2-ąjį batalioną, TDA bataliono 3-iosios kuopos vadu tapo lt. Anatolijus Dagys. K. Stangas pernelyg sureikšmino lt. Broniaus Norkaus vaidmenį J. Hamanno būryje ir apskritai masinėse žydų žudynėse. Šiuo požiūriu B. Norkaus vaidmuo nebuvo svarbesnis nei leitenantų J. Barzdos ir A. Dagio. B. Norkus niekada nevadovavo 3-iajai kuopai (1941 m. birželio 28–liepos 31 d. ir rugpjūčio 7–rugsėjo 4 d. jis buvo 3-iosios kuopos būrio vadas). 1941 m. rugsėjo 4 d. B. Norkus buvo paskirtas 4-osios kuopos vadu. Autoriaus žiniomis, ši kuopa (1941 m. rugsėjo 10 d. ji buvo pavadinta 1-ąja kuopa) tiesiogiai žydų žudynėse nedalyvavo. Kelia abejonių K. Stango pateiktas 57-ių TDA bataliono kareivių, tariamai sudariusių J. Hamanno būrio branduolį, sąrašas¹⁸. K. Stango nurodyti 57 asmenys priklausė 4-ajai kuopai, o ji, kaip minėta, tiesiogiai žudynėse nedalyvavo. Masinės žudynės vykdė TDA bataliono 3-ioji kuopa ir tik ją galima tapatinti su J. Hamanno būriu.

1992 m. Niujorke buvo išleistas istoriko Christopherio Browningo darbas „Normalūs vyrai: vokiečių 101-asis batalionas ir galutinis sprendimas Lenkijoje“. Ši studija vertinga tuo, kad autorius pamėgino parašyti bataliono istoriją „iš apačios“, t. y. rekonstruoti kasdienę jame tarnavusių karių elgseną, išgyvenimus, patirtį dalyvaujant Lenkijos žydų persekiojimo ir naikinimo operacijose. Karių elgsenai suprasti knygos autorius pasitelkė socialinės psichologijos, kitų mokslų žinias¹⁹. Dėl šių ypatybių jo darbas pelnė įvairių pasaulio šalių istorikų pripažinimą. Iš dalies jį galima laikyti 101-ojo vokiečių rezervinės policijos bataliono karių paradigmine istorine kolektyvine biografija.

2002 m. buvo paskelbta vokiečių istoriko Joachimo Tauberio parengta fiktyvi jauno lietuvio Juozo Petraičio biografija. Jo, kaip neutralaus asmens, pavyzdžiu istorikas parodė, kaip lietuvių bendruomenės nariai nuo laisvės kovų perėjo prie masinių žudynių²⁰.

Šaltiniai. Svarbiausi nagrinėjamai temai archyviniai dokumentai saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) ir Lietuvos ypatingajame archyve (LYA). Ypač reikšmingas LCVA esantis Lietuvos generalinės srities Kauno miesto komendantūros fondas (f. R-1444). Jame saugomi 1941 m. įsakymai TDA batalionui ir vėliau Kaune suformuotiems kitiems lietuvių policijos batalionams. Iš jų galima atkurti bataliono kūrimosi eigą, organizacinę struktūrą, kiekybinę ir personalinę sudėtį, bataliono saugotus objektus. Tačiau bataliono vykdytos žudynių akcijos įsakymuose neatsispindi. Tik lyginant LCVA dokumentus ir LYA saugomas po karo nuteistų bataliono karių baudžiamąsias bylas galima nustatyti, ką reiškė įsakymų formuluotė „išvyko komandiruotėn slaptais tarnybos reikalais“ ir pan. Po karo sovietų saugumas nuteisė

18 K. Stang, op. cit., S. 159–160.

19 R. Ch. Browning, *Ganz normale Männer. Das Reserve-Polizeibataillon 101 und die Endlösung in Polen*, Hamburg, 1993.

20 J. Tauberis, „Tarp laisvės kovos ir masinių žudynių: 1940–1944 metų fiktyvios lietuviškos biografijos įvadas“, *Lietuvos istorijos metraštis*, Nr. 1, Vilnius, 2002, p. 99–120.

daugiau kaip 90 buvusių 1(13)-ojo bataliono karininkų ir kareivių. Jų baudžiamosios bylos – labai svarbus šaltinis tyrinėjant bataliono istoriją, taigi ir dalyvavimą žydų žudynėse. Nors bylose esama netikslumų ir nutylėjimų, palyginus kelių ar net keliolikos asmenų tų pačių įvykių parodymus, galima susidaryti daugmaž patikimą įvykių vaizdą.

Kita šaltinių grupė – vokiečių okupacijos laikotarpiu Lietuvoje funkcionavusių vokiečių okupacinės valdžios ir lietuvių savivaldos įstaigų dokumentai. Šios įstaigos kūrėsi 1941 m. Birželio sukilimo metu ir po jo, t. y. krašte įsitvirtinus vokiečių administracijai. LCVA saugomi Kauno komendantūros (f. R-1444), Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo (f. R-731), tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje (f. R-1018) ir kiti dokumentai. Juos sukūrė šių struktūrų pareigūnai. Dokumentai suteikia žinių apie Kauno TDA, 2-ojo pagalbinės policijos tarnybos (PPT) bataliono karių gyvenimą 1941–1944 m., t. y. įstojimo į savisaugos dalinius datas, tarnybinę padėtį batalione, apie sargybas, komandiruotes, aukštesnio laipsnio suteikimą, tarnybinius nusižengimus, pasitraukimą iš tarnybos batalione ir t. t. Taip pat juose esama žinių apie pabėgusius iš tarnybos asmenis. Šių dokumentų trūkumas tas, kad juose beveik nėra informacijos apie batalionų karių dalyvavimą žydų, kitų tautybių asmenų persekiojimo ir naikinimo operacijose.

Nagrinėjamai temai svarbus ir kitas LCVA fondas – Tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje (vok. *Der Kommandeur der Ordnungspolizei beim SS- und Polizeiführer in Litauen*) (f. R-1018). Jį sudaro 1 apyrašas, 149 apskaitos vienetai (bylos). Dokumentų chronologinės ribos – 1941–1944 m., jie rašyti vokiečių ir lietuvių kalbomis, yra verstų į rusų kalbą. Tvarkos policijos vadas prie SS ir policijos vadas Lietuvoje vadovavo visai viešajai (uniformuotai) Lietuvos generalinės srities policijai. Jam buvo pavaldi vokiečių tvarkos policija, lietuvių nuovadų (dar vadinta pavienės tarnybos, apsaugos) policija ir lietuvių savisaugos daliniai (policijos batalionai). Fondą sudaro:

Ostlando tvarkos policijos vado, tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje tvarkomieji dokumentai, lietuvių policijos organizacinė schema, dokumentai apie lietuvių policininkų tinkamumo tarnauti SS daliniuose patikrinimą, policijos įstaigų turimas transporto priemonės, jų panaudojimą ir draudimą, 1-ojo lietuvių policijos bataliono karių drausmės pažeidimus ar savavališką pasišalinimą iš tarnybos, komandiruočių pažymėjimai, policijos ir administracijos įstaigų, pareigūnų sąrašai, stojančio į *vermachto* tarnybą asmens pasižadėjimo tekstas;

Lietuvos savisaugos dalių ryšių karininko štabo prie tvarkos policijos vado Lietuvoje gautų iš savaitraščio „Karys“ leidimo lėšų apyskaita, 5-ojo apsaugos bataliono vado raportas apie lietuvių batalionų padėtį Rytų fronte, įsakymai 259-ajam mokomajam policijos batalionui ir žinios apie bataliono karius, lietuvių savisaugos dalinių ir jų dislokacijos vietų, buvusių partizanų štabo stovykloje Vilniuje, kalintų Kauno sunkiųjų darbų kalėjime karių sąrašai, žuvusių karių sąrašai ir kortelės, tarnavusiųjų Techninės pagalbos dalinyje ligos pažymėjimai, įstojusiųjų į lietuvių savisaugos dalinius asmens bylos;

1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių štabo bylos: karių ir civilių tarnautojų sveikatos tikrinimo komisijos veiklos dokumentai ir štabo likvidavimo byla;

SS ir policijos vado Lietuvoje įsakymai, ryšių karininko prie SS ir policijos vado Lietuvoje raštai apie lietuvių policijos veiklą ir gyventojų nuotaikas, SS ir policijos XVI teismo Kauno skyriaus dokumentai apie nusižengusius lietuvių policininkus;

SS ir policijos vado Vilniuje įstaigos struktūros ir pareigų paskirstymo aprašas, susirašinėjimo lietuvių policijos orkestro koncertų per radiją ir renginiuose organizavimo klausimais dokumentai, viešosios policijos vadovybės prie SS ir policijos vado Vilniuje tarpininkavimo raštai dėl lietuvių policijos batalionų karių paleidimo iš tarnybos²¹;

Saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje lietuviškojo skyriaus kriminalinės policijos viršininko įstaigos gauti asmenų ir vokiečių įstaigų raštai dėl dezertyrų ir kitų asmenų paieškos.

Batalionų, ypač Vilniaus apygardos savisaugos dalinių, istorijos tyrimui reikšmingas LCVA fondas R-660 (Lietuvių savisaugos dalių štabas). Lietuvos kariuomenės dalių Vilniaus įgulos štabas, Lietuvos savisaugos dalinių štabas vadovavo daliniams, rūpinosi buvusio Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso (TŠK) dalinių pertvarkymu, savisaugos dalinių aprūpinimu, drausmės palaikymu ir personalo reikalais. Vilniaus atstatymo tarnybos (VAT) štabo pagrindinės funkcijos buvo šios: VAT dalinių komplektavimas, mokymo organizavimas, ūkinis aprūpinimas ir drausmės palaikymas. Fondą R-660 sudaro 2 apyrašai, 2208 apskaitos vienetai. Dokumentų chronologinės ribos – 1941–1944 m., jie rašyti lietuvių ir vokiečių kalbomis, yra verstų į rusų kalbą. 2-ajame apyraše yra dokumentų, rašytų Kauno karo komendantūros, ryšių karininko prie 11-ojo rezervinės policijos bataliono, 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių štabo veiklos bylų, priklausančių Kauno karo komendantūros fondui R-1444, TDA Alytaus kuopos veiklos bylų. Svarbiausi šio fondo 2-ojo apyrašo dokumentai yra šie: savisaugos dalių štabų, vadovaujančių policijos įstaigų, vokiečių 814-osios karo lauko komendantūros komendanto tvarkomieji dokumentai, Vilniaus miesto ir apskrities Lietuvos kariuomenės karo komendanto nurodymai dėl karinės prekybos įstaigų, kareivinių turto perėmimo, objektų apsaugos organizavimo, gauti pranešimai apie suimtus, uždarytus į kalėjimą asmenis, prašymai leisti laikyti ginklą, išduoti pažymėjimai ir įgaliojimai, Lietuvos savisaugos dalinių štabo Vilniuje parengtas buvusių 29-ojo TŠK dalinių perorganizavimo planas, buvusių 179-osios ir 184-osios šaulių divizijų pionierių batalionų veiklos ir Lietuvos savisaugos dalių Inžinerijos bataliono organizavimo, 2-ojo apsaugos pulko formavimo ir veiklos dokumentai, VAT Tvarkos tarnybos referentūros (vėliau – savisaugos tarnybos dalių 2-ojo bataliono štabo) dokumentai: įsakymai, padalinių vadų raportai apie įvykius, personalą, drausmės pažeidimus ir kt., žinios apie karių skaičius,

21 Pažyma apie tvarkos policijos vado Lietuvoje fondą R-1018, 2010 m. gegužės mėn. parengė LCVA Rašytinių dokumentų skyriaus vedėjo pavaduotoja Laimutė Breslavskienė.

ginkluotę ir transporto priemones, dokumentai apie karių aprūpinimą maistu, apranga, patalpomis, ūkio reikmenimis, algų kariams mokėjimą ir pan., asmenims išduoti pažymėjimai apie tarnybą VAT (savisaugos tarnybos) daliniuose, dalyvavimą partizanų kovose su bolševikais, artimųjų suėmimą ar ištrėmimą sovietų valdymo metu, 2-ojo bataliono karių tarnybos lapai, dokumentai apie savisaugos dalių Vilniaus 1-ojo bataliono veiklą, įsakymai Trakų savisaugos daliai ir Pabradės rinktinei, žinios apie asmenis, įstojusius į Trakų karinę organizaciją, Vilniaus miesto komiteto Prekybos skyriaus, Savisaugos dalių štabo, SS ir policijos vado įstaigos Vilniuje, kitų įstaigų asmenims išduoti leidimai įsigyti prekių Ekonominės karių bendrovės parduotuvėse su žymomis apie prekių pardavimą, VAT karių, karininkų, Lietuvos savisaugos dalinių karių, Vilniaus pavienės tarnybos policininkų sąrašai, Lietuvos savisaugos dalių štabo raštai, įsakymai Lietuvos savisaugos dalinių 251-ajam batalionui, Sveikstančiųjų kuopos vidaus tvarkos taisyklės, asmenų prašymai priimti į savisaugos dalis, savisaugos dalių karių tarnybos pažymėjimai, Kaune, Panevėžyje, Šiauliuose, Utenoje ir kitose Lietuvos vietovėse įstojusiųjų į savisaugos dalis asmens bylos, Vietinės rinktinės kario asmens byla; Kauno karo komendantūros, ryšių karininko prie 11-ojo rezervinės policijos bataliono, 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių štabo veiklos dokumentai: 1-ojo apsaugos bataliono vado raportas dėl geto apsaugos organizavimo, instrukcijos geto sargyboms, priėmimo į Tautinio darbo apsaugos, pagalbinės policijos (apsaugos) batalionus komisijos dokumentai, žinios apie apsaugos batalionų ir specialiųjų kuopų sudėtį, Kauno komendantūros vadovybės ir tarnautojų sąrašas²².

Nagrinėjamai temai labai svarbūs LYA saugomi Sovietų Lietuvos (1940–1941 m. ir 1944–1990 m.) laikotarpio Lietuvos SSR NKGB (MGB, KGB) institucijos, t. y. sovietų saugumo, dokumentai. Ši įstaiga buvo pradėta kurti po 1940 m. vasarą įvykdytos Lietuvos okupacijos ir aneksijos, reorganizavus nepriklausomybės laikotarpiu funkcionavusį Valstybės saugumo departamentą. Po to, kai Sovietų Sąjungos ginkluotosios pajėgos 1944 m. vasarą ir rudenį užėmė Lietuvą ir išstūmė vokiečius, šios įstaigos veikla Lietuvoje atnaujinta. Tyrimui vertingi K-30 (ap. 1 ir ap. 2) ir K-1 (ap. 58) fondai, kuriuose saugomos operatyvinės paieškos ir baudžiamosios bylos. Sovietų saugumo pareigūnų surašyti šių bylų dokumentai suteikia žinių apie savisaugos dalinių (policijos batalionų) karių dalyvavimą vykdant žydų, kitų asmenų persekiojimo ir naikinimo operacijas, apie jų ryšius su 1940–1941 m. lietuvių pasipriešinimo judėjimu.

Ketvirtajai istorinių šaltinių grupei priskirtini pavienių Kauno TDA, 2-ojo PPT batalionų karių atsiminimai. Tokių yra palikęs bataliono karys Edvardas Guoga. Juose esama žinių apie jo šeimą, išsilavinimą, karo prievolę, narystę Lietuvos šaulių sąjungoje, darbinę veiklą, apie jo požiūrį į žydus, pokarinę pasipriešinimo veiklą ir patirtas repre-

22 Pažyma apie lietuvių savisaugos dalių štabų fondą R-660, 2011 m. birželio mėn. parengė LCVA Dokumentų sklaidos skyriaus vedėjo pavaduotoja Laimutė Breslavskienė.

sijas²³. Apie tarnybą Kauno TDA, 2-ajame PPT batalionuose jis užsimena labai trumpai, akcentuoja, kad kariai dalyvavo operacijose prieš partizanus²⁴.

Palyginti su kitais lietuvių policijos batalionais, suformuotais 1941 m., originalių archyvinių dokumentų apie Šiaulių ir Panevėžio batalionus išliko mažai. Dėl to daugiausia teko remtis LYA saugomais dokumentais. Šiame archyve pavyko rasti keliolika buvusių Šiaulių ir Panevėžio batalionų karių baudžiamųjų bylų, tarp jų ir Šiaulių bataliono vadų gen. št. plk. lt. Petro Vertelio ir kpt. Stanislovo Lipčiaus bei Panevėžio bataliono vado kpt. Broniaus Kairiūno bylas. Šie dokumentai suteikia informacijos apie batalionų vadovybę, svarbesnius veiklos faktus, karių skaičių, ginkluotę ir kitas veiklos sritis. Aukštesniųjų karininkų bylose esančią informaciją įvairiais aspektais, faktais ir detalėmis papildė puskarininkių ir eilinių baudžiamosiose bylose esanti informacija.

23 E. Guoga, „Išėjo broliai tėvynės ginti“, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 25, Kaunas, 1999, p. 46–94.

24 Ibid.

Lietuvių policijos batalionų formavimas

1941 m. birželio 22 d. kilus Vokietijos–SSRS karui Lietuvoje prasidėjo ir po visą kraštą išplito sukilimas. Jo centru tapo Kaunas, kur birželio 23 d. per sukilėlių užimtą Kauno radiofoną ats. ltn. Leonas Prapuolenis Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) vyriausiojo štabo vardu paskelbė apie atkuriamą laisvą, nepriklausomą Lietuvą ir Lietuvos laikinosios vyriausybės sudėtį. Tai suteikė sukilimui naują impulsą visoje Lietuvoje, pradėjo sparčiai formotis ginkluotos lietuvių sukilėlių grupės. Vermachto „Šiaurės“ armijų grupės daliniai jau 1941 m. birželio 24 d. per pietus gavo informacijos, kad lietuvių sukilėliai kontroliuoja Kauną ir nori kartu su vokiečių kariuomene kovoti prieš besitraukiančius bolševikus²⁵.

Paskelbus Laikinosios vyriausybės sudėtį turėjo būti formuojama ir Krašto apsaugos ministerija, kas teikė viltį, kad bus atkurta Lietuvos kariuomenė. Kiti svarbūs žingsniai kariuomenės atkūrimo link buvo Krašto apsaugos gynimo tarybos sudarymas bei Kauno miesto ir apskrities karo komendantų paskyrimas. Komendantu paskirtas plk. Jurgis Bobelis²⁶. Jis suformavo karo komendantūrą, o ši pradėjo rūpintis svarbių objektų apsauga, koordinuoti organizuotai ir stichiškai susiformavusių sukilėlių būrių veiksmus, organizuoti centralizuotą vadovavimą jiems. Buvo paskelbta karininkų ir puskarininkų registracija.

Per keletą dienų komendantūra nuveikė nemenką organizacinį darbą. Jos žinioje buvo 42 įvairaus dydžio sukilėlių būriai, kurie vienijo apie 3 400 vyrų, veikiančių Kauno mieste ir priemiesčiuose²⁷, suregistruota 212 karininkų²⁸. Lietuvos laikinoji vyriausybė ir antisovietiniai lietuvių sukilėliai pirmomis karo savaitėmis tikėjosi, kad Vokietija leis Lietuvai atkurti savo valstybę ir kariuomenę. Lietuvių karinių dalinių vadovybė

25 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 511.

26 Kauno miesto ir apskrities karo komendantūrai įsakymas Nr. 1 (1941 06 23), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1, l. 1–2.

27 Sąrašas laikinai veikiančių partizanų būrių, *ibid.*, ap. 1, b. 9, l. 6.

28 Karininkų, užsiregistravusių komendantūroje, sąrašas, *ibid.*, l. 95–98.

Kauno miesto ir apskrities karo komendantas plk. Jurgis Bobelis (LKKAS)*

Plk. Juozas Vėbra (LKKAS)

Policijos departamento direktorius Vytautas Reivytytis (LCVA)

1941 m. liepos 23 d. išsiuntė prašymą Alfredo Rosenbergo vadovaujamai Užimtų Rytų kraštų ministerijai leisti suformuoti lietuvių korpusą, kuriam vadovautų plk. Juozas Vėbra²⁹. Lietuvių politikai ir kariškiai tada dar nesuprato, kad toks prašymas (atkurti Lietuvos valstybę ir kariuomenę) prieštarauja nacių Vokietijos tikslams ir interesams. Trečiojo reicho vadovybė traktavo Baltijos šalis kaip okupuotas teritorijas, kurios ilgainiui bus prijungtos prie Vokietijos. Nacių Vokietijos interesas 1941 m. buvo panaudoti okupuotų kraštų gyventojus savo kariuomenės užnugario apsaugos ir represinei politikai vykdyti.

Antru svarbiausiu sukilimo Lietuvoje centru tapo Vilnius. Bet čia, kitaip nei Kaune, atkuriamos Lietuvos kariuomenės užuomazgos formavosi iš buvusio Raudonosios armijos 29-ojo TŠK karių. Atsilaisvinusius iš Raudonosios armijos lietuvių karius organizuoti ėmėsi vyriausias pagal laipsnį gen. št. plk. lt. Antanas Špokevičius – 1941 m. birželio 24 d. jis pradėjo formuoti Vilniaus įgulos štabą. Vokiečiai lietuviams organizuoti netrukė, nors tam tikrų apribojimų būta. Iki liepos 12 d. gen. št. plk. lt. A. Špokevičiaus vadovaujamo štabo žinioje buvo jau beveik 4 700 žmonių (iš jų apie 500 karininkų). Buvusio 29-ojo TŠK dalys grupavosi Vilniuje, Varėnos, Pabradės ir Trakų rajonuose³⁰. Lietuvių savisaugos daliniai 1941 m. liepos 8–9 d. Vilniuje dalyvavo 3 800 suimtų raudonarmiečių perkėlimo į karo belaisvių stovyklą akcijoje³¹.

* Čia ir toliau, jeigu nenurodyta kitaip, nuotrauka yra iš Lietuvos Respublikos laikų.

29 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 513.

30 LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 266, l. 2.

31 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 517.

Taip per savaitę nuo karo pradžios buvo įkurti du lietuvių ginkluotų formuočių centrai su štabais Kaune ir Vilniuje. Tolesnis šių sukilimo metu susiformavusių karinių-partizaninių formuočių likimas priklausė nuo vokiečių. Kai frontas nutolo į rytus, į Lietuvą atvykusios vokiečių užnugario apsaugos pajėgos ėmė spręsti besiorganizuojančių Lietuvos kariuomenės dalinių likvidavimo ar reorganizavimo klausimus.

Vermachto fronto užnugaryje karinės administracijos klausimai priklausė karo lauko komendantūroms – jos ėmėsi beveik visų karinių ir civilinių problemų, išskyrus politines. Vokiečių kariuomenė, verždamasi Leningrado ir Maskvos kryptimis, sąlygiškai padalijo Lietuvos teritoriją į dviejų savo armijų grupių užnugario tarnybų įtakos zonas. „Šiaurės“ armijų grupės, puolusios Leningrado kryptimi, užnugaryje liko Kaunas ir didesnioji Lietuvos dalis. „Centro“ armijų grupės užnugaryje atsidūrė Vilnius ir rytinė Lietuvos dalis. Kiekvienos armijų grupės užnugaryje veikė atskiros karo lauko komendantūros, kurios, iki įvedant vokiečių civilinę valdžią, buvo aukščiausioji vokiečių valdžia Lietuvoje. Kiekviena jų savarankiškai sprendė visus savo kompetencijai priskiriamus klausimus, vadovaudamasi bendrais aukštesniosios vadovybės nurodymais. Dėl to skirtingai buvo sprendžiamas abiejų besiformuojančių Lietuvos kariuomenės užuomazgų likimas. Tačiau bendra buvo tai, kad vokiečių nurodymu iš jų abiejų buvo pradėti formuoti lietuvių savisaugos daliniai.

Kauno karo komendantūra ir jai pavaldžių savisaugos dalinių formavimas.

Vakarinė ir vidurinė Lietuvos dalis, į kurią įėjo ir Kaunas, buvo priskirta vokiečių 821-ajai karo lauko komendantūrai. Jai vadovaujantis austras gen. mjr. Robertas von Pohlis Kauno karo komendantui plk. J. Bobeliui nurodė nedelsiant nuginkluoti ir paleisti lietuvių sukilėlių būrius, bet sutiko vietoj jų formuoti TDA batalioną. Birželio 28 d. sukilėlių būrių veikla buvo sustabdyta ir pradėtas formuoti TDA batalionas³². Bataliono vadu paskirtas plk. Andrius Butkūnas³³. Iki 1941 m. liepos pabaigos suformuotos septynios bataliono kuopos. 1941 m. rugpjūčio 1 d. batalione buvo 773 žmonės, iš jų 53 karininkai³⁴.

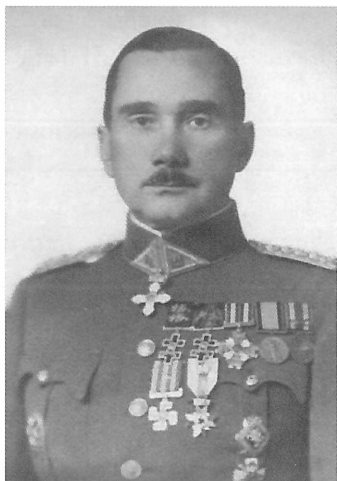
Fronto linijai nutolus į Rusiją, 1941 m. liepos 17 d. Adolfas Hitleris savo įsaku paskelbė apie Ostlando (Rytų krašto) reicho komisariato, apimančio Lietuvą, Latviją, Estiją ir didesniąją dalį Baltarusijos, sudarymą³⁵. Tai reiškė, kad šioje okupuotoje teritorijoje įvedamas vokiečių civilinis administracinis valdymas. Lietuva tapo Ostlando generaline sritimi. Naujoji vokiečių administracija rugpjūčio 5 d. pareiškė, kad Lietuvos laikinoji vyriausybė nuo šiol laikoma nustojusi veikti, tad ši buvo priversta stabdyti veiklą.

32 Kauno karo komendanto 1941 06 28 įsakymas Nr. 9, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 19, l. 28.

33 Tautinio darbo apsaugos batalionui įsakymas Nr. 1 (1941 07 01), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 152.

34 TDA bataliono sudėties žinios (1941 08 01), *ibid.*, b. 5, l. 1.

35 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 139.

TDA bataliono vadas
plk. Andrius Butkūnas (LCVA)

2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono vadas mjr. Antanas Impulevičius. Karo metų nuotr. (LYA)

Vokiečių pertvarkymų rezultatai turėjo įtakos ir lietuvių savisaugos daliniams: Kauno karo komendantūra buvo priskirta vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. Franzo Lechthalerio pavaldumui, o VAT – Vilniaus miesto tvarkos policijai kaip pagalbinė organizacija. Vadovauti tvarkos policijai ir pagalbinėms organizacijoms Vilniaus mieste ir srityje buvo paskirtas mjr. A. Engelis³⁶.

Perėmęs savo valdžion Kauno miesto ir apskrities karo komendantūrą, vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. F. Lechthaleris rugpjūčio 7 d. nurodė Kauno komendantui kpt. Stasiui Kviecinskui³⁷ iš esamo TDA bataliono sudaryti du PPT batalionus ir tęsti savanorių priėmimą siekiant suformuoti trečią batalioną³⁸. Rugpjūčio 25 d. mjr. F. Lechthaleris nurodė kpt. S. Kviecinskui suformuoti penkis PPT batalionus, kurių kiekvieną sudarytų trys kuopos po 150 vyrų, taip pat atskiras technikos, transporto ir statybos PPT kuopas, irgi po 150 vyrų kiekvienoje³⁹. Netrukus šis nurodymas buvo papildytas įsakymu formuoti atskirą PPT autokuopą.

36 Vilniaus atstatymo tarnybai įsakymas Nr. 2 (1941 08 02), LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 152.

37 Kpt. S. Kviecinskas Kauno miesto ir apskrities karo komendantu tapo 1941 07 24, kai per voldemarininkų perversmą nuo šių pareigų buvo nušalintas plk. J. Bobelis; šio perversmo metu nuo TDA bataliono vado pareigų taip pat nušalintas plk. A. Butkūnas ir bataliono vadu voldemarininkų paskirtas mjr. K. Šimkus.

38 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 08 07 raštas lietuvių miesto komendantui kpt. S. Kviecinskui, *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 73–74.

39 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado mjr. F. Lechthalerio 1941 08 25 raštas Kauno komendantui kpt. S. Kviecinskui, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 5, l. 182.

1941 m. rugpjūčio pabaigoje TDA batalionas tapo 1-uoju PPT batalionu⁴⁰. Išskyrus iš buvusio TDA bataliono tris kuopas, suformuotas 2-asis PPT batalionas (vadas gen. št. mjr. A. Impulevičius)⁴¹. Kauno karo komendantūroje 1941 m. vasarą tarnavęs Zenonas Kemzūra paliudijo, kad jam buvo pavesta registruoti stojančius į TDA batalioną savanorius: „Iš pradžių buvo susitarimas su vokiečių karine vadovybe, kad Lietuva gali turėti savo karinius dalinius vidaus apsaugai. Tuo tikslu ir buvo pradėti organizuoti kariniai daliniai iš lietuvių. Mobilizacijų paskelbta nebuvo. Į juos buvo priimami savanoriai vyrai, tarnavę ir netarnavę buržuazinės Lietuvos armijoje. Atvykus savanoriams į komendantūrą, iš jų paimdavo dokumentus, užrašydavo pavardę sąrašuose ir paskirdavo, į kokią kuopą nuvykti. Kiek pamenu, komendantūroje jokių pasižadėjimų nedavė. Aš 1941 metų rugpjūčio mėnesio pabaigoje ir rugsėjo pradžioje du kartus važiauvau į Ukmergę parvežti savanorių, kurie buvo priimti į batalioną. Per abu kartus aš parvežiaau apie 25 vyrus, kuriuos perdaviau Kaune – Žaliakalnyje kareivinėse.“⁴²

Tuo pat metu suformuotas ir 3-iasis PPT batalionas (vadas kpt. Antanas Švilpa): dvi jo kuopos sudarytos iš priimtų į tarnybą savanorių, o trečiąja tapo iš 1-ojo PPT bataliono atkelta 7-oji kuopa⁴³. 4-asis (vadas kpt. Viktoras Klimavičius) ir 5-asis (vadas kpt. J. Kriščiūnas) PPT batalionai buvo sudaromi iš priimtų į tarnybą savanorių. 1941 m. rugsėjo mėn. suformuotos ir minėtos atskirosios technikos (l. e. vado pareigas kpt. Afanasijus Kazanas), transporto (vadas ltn. Klemensas Karosas), statybos (vadas kpt. Juozas Seliokas) kuopos ir autokuopa (vadas kpt. Dionizas Meižys). 1941 m. rugsėjo 13 d. pradėtas kurti PPT orkestras⁴⁴. 1941 m. rugsėjo 20 d. kapelmeisteris Florijonas Valeika prašė Kauno komendantūros adjutanto priimti į policijos tarnybos muzikantų komandą 42 asmenis⁴⁵.

Stojantys tarnauti į policijos batalionus asmenys privalėjo pasirašyti pasižadėjimą. 1941 m. spalio 27 d. ryšių karininkas prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono mjr. S. Kviecinskas atskirų batalionų ir kuopų vadams įsakmiai priminė: „Kariai, kurie iki šiol nėra pasirašę pasižadėjimų, turi būtinai juos iki š. m. lapkričio mėn. 1 d. pasirašyti, o kurie iki aukščiau minėto termino pasižadėjimų nepasirašys, bus iš tarnybos paleidžiami. Batalionų ir atskirų kuopų vadams sudaryti vardinius sąrašus tų karių, kurie pasižadėjimų nepasirašys, ir iki š. m. lapkričio mėn. 5 d. prisiųsti man.“⁴⁶ Buvo pridėtas toks stojančiųjų į policijos batalionus pasižadėjimo teksto pavyzdys: „Aš, žemiau pasirašęs ..., stoju savanoriu į Pagelbinį Policijos Tarnybos Batalioną vieniems (1) metams ir Didžiojo Vokiečių Reicho Vado Adolfo Hitlerio vadovybėje kuriant naują

40 2-ojo PPT bataliono vado 1941 08 22 raportas Kauno karo komendantui, *ibid.*, b. 18, l. 176.

41 2-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 1 (1941 08 26), *ibid.*, b. 3, l. 113–114.

42 Z. Kemzūros 1961 09 27 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 1, l. 76.

43 1-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 69 (1941 09 02), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 101–102.

44 *Ibid.*, ap. 1, b. 18, l. 264.

45 *Ibid.*, l. 303–305.

46 Mjr. S. Kviecinsko 1941 10 27 raštas apsaugos batalionų ir atskirų kuopų vadams, *ibid.*, b. 5, l. 180.

L. e. technikos kuopos vado pareigas kpt. Afanasijus Kazanas (LKKAS)

Statybos kuopos (Kaunas) vadas kpt. Juozas Seliokas (LKKAS)

Mjr. Stasys Kviecinskas (VDKM)

Europą pasižadau man uždedamas tarnybos pareigas atlikti sąžiningai, pasiduoti karienei drausmei, už tarnybinius nusikaltimus ir nusižengimus atsakyti prieš Karo teismus, šventai laikyti kariuomenės paslaptis ir nepriklausyti prie kariuomenei draudžiamųjų organizacijų; priešams jokių žinių neteikti ir visa, ką tik apie juos sužinosiu, tuojau pranešti savo viršininkams.⁴⁷ Į policijos batalionus stojantys asmenys pasižadėdavo juose tarnauti šešis mėnesius, bet vėliau tarnyba būdavo pratęsiama neribotam laikui. Vokietijos SS ir policijos vado Heinricho Himmlerio 1942 m. rugsėjo 28 d. įsakymu asmenys, tarnaujantys policijos batalionuose, turėjo būti prisaikdinti tarnauti neribotą laiką⁴⁸. Už dezertyravimą buvo baudžiama kalėjimu arba net mirtimi.

Batalionų vidaus gyvenimas ir tvarka iš dalies buvo palaikoma remiantis buvusiais Lietuvos kariuomenės norminiais aktais. 1941 m. rugsėjo 26 d. Kauno karo komendantas įsakyme Nr. 39 tuo reikalu buvo rašoma:

„1. Iki bus išleisti bei pakeisti buv. Lietuvos Respublikos įstatymai, įsakymai kariuomenei, nuostatai ir kariuomenės statutai, jais vadovautis tiek, kiek jie neprieštaruja esamai organizacijai ir tvarkai.

2. Batalionuose ir atskirose kuopose raštvedybą ir ūkio atskaitomybę vesti pagal kariuomenės raštvedybos statutą Ad-1 ir kariuomenės ūkio nuostatus Ū-1 ir Ū-2 tiek, kiek jie yra nepakeisti ir neprieštaruja esamai organizacijai ir tvarkai.

47 Stojančiųjų į policijos batalionus pasižadėjimo pavyzdys (1941 m. ruduo), LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 5, l. 7.

48 LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 236, l. 3.

Lietuvių policijos batalionų formavimas

1941 m. birželio 22 d. kilus Vokietijos–SSRS karui Lietuvoje prasidėjo ir po visą kraštą išplito sukilimas. Jo centru tapo Kaunas, kur birželio 23 d. per sukilėlių užimtą Kauno radiofoną ats. ltn. Leonas Prapuolenis Lietuvos aktyvistų fronto (LAF) vyriausiojo štabo vardu paskelbė apie atkuriamą laisvą, nepriklausomą Lietuvą ir Lietuvos laikinosios vyriausybės sudėtį. Tai suteikė sukilimui naują impulsą visoje Lietuvoje, pradėjo sparčiai formuotis ginkluotos lietuvių sukilėlių grupės. Vermachto „Šiaurės“ armijų grupės daliniai jau 1941 m. birželio 24 d. per pietus gavo informacijos, kad lietuvių sukilėliai kontroliuoja Kauną ir nori kartu su vokiečių kariuomene kovoti prieš besitraukiančius bolševikus²⁵.

Paskelbus Laikinosios vyriausybės sudėtį turėjo būti formuojama ir Krašto apsaugos ministerija, kas teikė viltį, kad bus atkurta Lietuvos kariuomenė. Kiti svarbūs žingsniai kariuomenės atkūrimo link buvo Krašto apsaugos gynimo tarybos sudarymas bei Kauno miesto ir apskrities karo komendanto paskyrimas. Komendantu paskirtas plk. Jurgis Bobelis²⁶. Jis suformavo karo komendantūrą, o ši pradėjo rūpintis svarbių objektų apsauga, koordinuoti organizuotai ir stichiškai susiformavusių sukilėlių būrių veiksmus, organizuoti centralizuotą vadovavimą jiems. Buvo paskelbta karininkų ir puskarininkių registracija.

Per keletą dienų komendantūra nuveikė nemenką organizacinį darbą. Jos žinioje buvo 42 įvairaus dydžio sukilėlių būriai, kurie vienijo apie 3 400 vyrų, veikiančių Kauno mieste ir priemiesčiuose²⁷, suregistruota 212 karininkų²⁸. Lietuvos laikinoji vyriausybė ir antisovietiniai lietuvių sukilėliai pirmomis karo savaitėmis tikėjosi, kad Vokietija leis Lietuvai atkurti savo valstybę ir kariuomenę. Lietuvių karinių dalinių vadovybė

25 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 511.

26 Kauno miesto ir apskrities karo komendantūrai įsakymas Nr. 1 (1941 06 23), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1, l. 1–2.

27 Sąrašas laikinai veikiančių partizanų būrių, *ibid.*, ap. 1, b. 9, l. 6.

28 Karininkų, užsiregistravusių komendantūroje, sąrašas, *ibid.*, l. 95–98.

3. Išsitarnavusius, sąžiningus, drausmingus ir tinkamai atliekančius pareigas karius galima kelti į aukštesnius laipsnius, atatinančius jų užimamai etatinei vietai.

Karius į laipsnius keliant vadovautis karinės tarnybos įstatymu (Vyr. Žin. Nr. 561 eil. Nr. 3893) su žemiau nurodyta išimtimi <...>.⁴⁹

1941 m. pabaigoje (tikslī data nežinoma) vokiečių SS ir policijos vadovybė okupuotų kraštų savisaugos batalionams paskirstė numerius. Lietuvai iš pradžių skirti 1–15, vėliau – 251–265 numeriai⁵⁰, nes formuojamų batalionų skaičius netrukus viršijo pirminį limitą. 1942 m. vasario antrojoje pusėje batalionų numeracija buvo pertvarkyta. Vilniaus apygardos 1-ajam–4-ajam batalionams palikti tie patys numeriai, 6-uoju batalionu tapo buvęs geležinkelių apsaugos batalionas, 15-uoju – buvęs Gardino batalionas. Kauno apygardos batalionams 1942 m. vasario 15 d. suteikta tokia numeracija: 5-asis (buvęs 5-asis PPT batalionas), 7-asis (buvęs 4-asis PPT batalionas), 8-asis (buvęs 6-asis apsaugos batalionas), 9-asis (suformuotas iš buvusių atskirųjų transporto, technikos, statybos kuopų, autokuopos, reprezentacinės kuopos ir orkestro), 11-asis (buvęs 3-iasis PPT batalionas), 12-asis (buvęs 2-asis PPT batalionas) ir 13-asis (buvęs TDA, 1-asis PPT batalionas)⁵¹. Ostlando tvarkos policijos vado 1942 m. vasario 27 d. nurodymu policijos bataliono kuopoje turėjo būti 140 žmonių, batalioną turėjo sudaryti trys kuopos, bataliono štabe – tarnauti 40 asmenų. Batalioną privalėjo sudaryti ne daugiau kaip 700 karių⁵².

Nuo 1942 m. gegužės 25 d. formuojami nauji batalionai gaudavo numerius, prasidedančius 250-uoju. Iki to laiko suformuoti batalionai, turintys laikinąjį numerį ar pavadinimą, irgi buvo pervardyti pagal šią numeraciją. Pavyzdžiui, 1942 m. pirmojoje pusėje Kauno apygardoje suformuotas 1-E (vok. *Ersatz* – atsargos) batalionas 1942 m. gegužės 25 d. tapo 252-E batalionu⁵³.

1941 m. pabaigoje ir 1942 m. pirmojoje pusėje taip pat panaikintos atskiros savisaugos kuopos ir kiti smulkūs padaliniai, sujungiant juos į batalionus ar prijungiant prie esamų batalionų. Pažymėtina, kad kurį laiką kai kurie iš jų ne kartą buvo priskirti tai prie vieno, tai prie kito bataliono. Pavyzdžiui, tai pasakytina apie anksčiau buvusias atskiras Marijampolės, Vilkaviškio, Alytaus ir Jonavos kuopas. 1942 m. gegužės 25 d. jos sujungtos į 251-ąjį batalioną⁵⁴. Tačiau atskiri specifinės paskirties padaliniai buvo

49 LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1175, l. 56.

50 P. Stankas, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 119–120.

51 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9 (1942 02 15), LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

52 Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 02 27 raštas dėl policijos batalionų sudėties, Bundesarchiv, f. B162/7919, l. 125.

53 A. Bubnys, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, p. 49.

54 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 05 25 ypatingas įsakymas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

formuojami ir vėliau. Štai 1942 m. birželio 14 d. iš 252-ojo bataliono ir 251-ojo bataliono 3-iosios kuopos karių sudaryta techninės pagalbos (vok. *Technische Nothilfe*) kuopa (l. e. vado pareigas j. ltn. Jonas Ramanauskas)⁵⁵.

Be minėtųjų 251-ojo ir 252-E batalionų, 1942–1944 m. suformuoti 250-asis, 253-iasis, 254-asis, 255-asis, 256-asis, 257-asis, 258-asis, 259-asis ir 10-asis batalionai.

Išskirtinis yra 10-ojo bataliono atvejis, nes šį numerį turėjo du batalionai. Panaikinus apygardas, Panevėžio 10-asis batalionas 1943 m. pradžioje buvo išformuotas ir įtrauktas į 14-ojo bataliono sudėtį. 1943 m. kovo 15 d. Vokietijos vidaus reikalų ministerijos SS reichsfürerui ir vokiečių policijos vadui pasirašius įsakymą suformuoti naują lietuvių policijos batalioną, jam buvo suteiktas 10-ojo bataliono numeris. Batalionas pradėtas sudaryti kovo 24 d. skubos tvarka. Tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu per dvi dienas į bataliono formavimo vietą Kaune buvo sutelkta apie 700 vyrų: 200 – iš 1-ojo, 9-ojo ir 14-ojo batalionų ir apie 500 – iš Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio, Mažeikių, Marijampolės, Utenos ir kitų apskričių pavienės policijos tarnybos. Naujojo bataliono vadu paskirtas kpt. Jonas Matulis, buvęs 14-ojo bataliono vadas, o 14-ojo bataliono vadu tapo kpt. Petras Nazaras⁵⁶.

Lietuvių savisaugos dalinių štabo organizavimas. Ostlando karo vado liepos 30 d. įsakymu visų rūšių policijos ir SS dalinių vadovybė Lietuvos generalinėje srityje buvo priskirta SS ir policijos vadui brigadefürerui Lucianui Wysockiui. Jam priklausė ir tvarkos policija Lietuvoje. Paskirtas tvarkos policijos Lietuvoje vadu mjr. A. Engelis 1941 m. rugsėjo 15 d. išleido įsakymą dėl policijos organizavimo ir jos tarnybos Lietuvos generalinėje srityje. Šiame dokumente paskelbta, kad jam pavaldūs vokiečių policija, lietuvių policija ir lietuvių savisaugos (pagalbinės policijos) daliniai⁵⁷. Mjr. A. Engeliui tapus tvarkos policijos Lietuvoje vadu gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius paskirtas lietuvių savisaugos dalių vadu (nuo 1941 m. spalio 15 d. – Lietuvos savisaugos dalių inspektorius⁵⁸).

Savisaugos dalinių ir kitų policijos rūšių sąvokos buvo apibūdintos savisaugos referento gen. št. plk. Izidoriaus Kraunaičio 1941 m. rugsėjo 29 d. rašte: „Savisaugos daliniais vadinami štabai ir jų daliniai, sudarantys kariškus dalinius (batalionas, atskira kuopa), stovintieji vienoje vietoje, turintieji savo vadus ir nederbantieji prie tvarkos (vieš.) policijos nuovadų.“⁵⁹ Tame pat dokumente paaiškinta, kad į savisaugos dalinius

55 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 40 (1942 06 25), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 85–88.

56 Tvarkos policijos vado prie SS ir policijos vado Lietuvoje 1942 07 01 raštas dėl 700 policijos tarnautojų sutelkimo batalione Kaune, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 54–55.

57 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 114.

58 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 1 (1941 10 24) (nuorašas), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 109.

59 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 117.

įeina Vilniaus savisaugos štabas ir jam priklausančios visos Vilniaus srities daliniai; Kauno savisaugos štabas ir jam priklausančios Kauno formuotės; Panevėžio batalionas (305 žm.); Telšių batalionas (275 žm.); Jonavos (65 žm.), Marijampolės (172 žm.), Rokiškio (68 žm.), Šiaulių (150 žm.), Vilkaviškio (50 žm.) ir Zarasų (205 žm.) atskirosios kuopos.

1941 m. spalio 1 d. įsteigtas Lietuvių savisaugos dalių (LSD) štabas (lapkričio 3 d. jis pavadintas LSD inspektorius štabu). Lietuvių policijos batalionų viršininku (inspektoriumi) tapo plk. lt. A. Špokevičius. LSD buvo suskirstytos į Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio apygardas. Kiekviena jų turėjo po atskirą štabą. Vilniaus apygardos vadu buvo paskirtas gen. št. plk. I. Kraunaitis (štabo viršininku – plk. lt. Jonas Juknevičius), Kauno apygardai vadovavo plk. K. Labutis (štabo viršininkas – plk. lt. Juozas Jankauskas), Šiaulių apygardai – gen. št. plk. lt. P. Vertelis (štabo viršininkas – plk. lt. Aleksandras Andriulaitis), Panevėžio apygardos vadu tapo plk. P. Genys (štabo viršininkas – mjr. Ernestas Bliudnikas)⁶⁰. Šios apygardos gyvavo iki 1942 m. rugsėjo 15 d., kai SS ir tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu buvo išformuoti apygardų štabai⁶¹. Ryšiams su vokiečių tvarkos policijos pareigūnais palaikyti kiekvienoje apygardoje buvo įsteigta ryšių karininko pareigybė. Ryšių karininkais tapo vyr. lt. Leopoldas Tribė – LSD inspektorius štabe, vyr. lt. Herbertas Ašmutaitis – Kauno apygardos štabe, vyr. lt. Vladas Garbenis – Šiaulių apygardos štabe, vyr. lt. Romualdas Kolokša – Panevėžio apygardos štabe⁶².

LSD inspektorius štabas įsikūrė Kaune, Gedimino g. 29, Vidaus reikalų vadybos patalpose, jo viršininkas buvo gen. št. plk. Antanas Rėklaitis⁶³. 1942 m. birželio 1 d. šis štabas buvo vadinamas Lietuvių savisaugos dalių ryšių karininko prie vokiečių tvarkos policijos vado štabu. Štabas vadovavo visiems lietuvių policijos batalionams⁶⁴.

Pradėtą lietuvių dalinių jungimą su viena – tvarkos policijos vado Lietuvoje vadovybe – kiek sutrikdė nauji vokiečių potvarkiai. 1941 m. spalio 4 d. vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vadas mjr. F. Lechthaleris gavo Ostlando SS ir policijos vado įsakymą skubiai vykti į Minską su dviem savo bataliono kuopomis ir trimis lietuvių apsaugos kuopomis⁶⁵. Vykdamas šį nurodymą spalio 6 ir 8 d. į Minską išsiųstas 2-asis PPT batalionas⁶⁶. Spalio 5 d. mjr. F. Lechthaleris raštu informavo Kauno komendantą,

60 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 1 (1941 10 24) (nuorašas), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 109.

61 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 51 (1942 09 11), *ibid.*, b. 20, l. 48–49.

62 Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Bd. I, S. 521.

63 J. Vicas, *op. cit.*, p. 15–16; LCVA, f. R-683, ap. 1, b. 8, l. 1.

64 *Masinės žudynės Lietuvoje*, p. 334.

65 Policijos gen. mjr. ir SS brigadefirerio Chaikės 1941 10 17 raštas Reicho komisarui Rytų kraštui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47386/3, t. 6.

66 2-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 42 (1941 10 06), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 3, l. 159.

LSD viršininkas (inspektorius) plk. ltn.
Antanas Špokevičius
(LKKAS)

LSD Vilniaus apygardos vadas gen. št. plk.
Izidorius Kraunaitis
(LKKAS)

LSD Kauno apygardos vadas plk. Kazys Labutis
(LKKAS)

LSD Šiaulių apygardos vadas gen. št. plk. ltn.
Petras Vertelis
(LKKAS)

LSD Panevėžio apygardos štabo viršininkas mjr.
Ernestas Bliudnikas
(LKKAS)

LSD inspektorius štabo viršininkas gen. št. plk.
Antanas Rėklaitis
(LKKAS)

kad nuo tos dienos Ostlando tvarkos policijos vado Rygoje įsakymu 1-asis, 2-asis ir 3-iasis apsaugos batalionai pereina vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado priklausomybėn, 4-asis ir 5-asis apsaugos batalionai bei atskirosios statybos, transporto ir technikos kuopos – tvarkos policijos vado Lietuvoje mjr. A. Engelio priklausomybėn, o atskiroji apsaugos autokuopa ir muzikantų komanda, padalytos perpus, taip pat pereina šių vadų priklausomybėn⁶⁷. Šiuo įsakymu Kauno komendantas paskirtas vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono ir minėtų apsaugos dalinių, pereinančių mjr.

67 1-ajam apsaugos batalionui įsakymas Nr. 107 (1941 10 10), *ibid.*, ap. 2, b. 17, l. 146.

F. Lechthalerio priklausomybėn, ryšių karininku. Tai reiškė, kad Kauno komendantūra panaikinama ir reorganizuojama į ryšių karininko štabą prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado. Remiantis šiuo mjr. F. Lechthalerio raštu buvę PPT daliniai nuo spalio 8 d. tapo apsaugos tarnybos daliniais⁶⁸.

Organizuojant LSD inspektoriaus štabą ryšių karininko štabas prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado liko nepanaikintas, o 1-asis, 2-asis ir 3-iasis apsaugos batalionai bei pusė autokuopos neįėjo į Kauno apygardos sudėtį ir laikinai išliko nepavaldūs gen. št. plk. lttn. A. Špokevičiaus štabui. Vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado 1941 m. gruodžio 5 d. nurodymu ryšių karininko prie šio bataliono štabas buvo reorganizuotas į 1-ųjų Lietuvos apsaugos dalių (LAD) štabą prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado, o ryšių karininkas pavadintas 1-ųjų LAD vadu⁶⁹. Vokiečių 11-ajam rezervinės policijos batalionui išvykus už Lietuvos ribų, nuo 1941 m. gruodžio 20 d. 1-ųjų LAD štabas su jam priklausančiais daliniais perėjo LSD inspektoriaus žinion ir buvo priskirtas Kauno apygardai. 1-ųjų LAD štabui priklausę batalionai gavo naujus pavadinimus: 1-asis tapo 13-uoju⁷⁰, 2-asis – 12-uoju, 3-iasis – 11-uoju. 1942 m. balandžio 15 d. 1-ųjų LAD štabas buvo išformuotas⁷¹, bylos ir turtas perduoti Kauno apygardos štabui, o vadas mjr. Kazys Šimkus 1942 m. birželio 31 d. išleistas į atsargą⁷².

Kauno apygardos štabui, kuris pradėtas formuoti 1941 m. spalio 24 d., buvo priskirti 4-asis ir 5-asis apsaugos batalionai, atskirosios transporto, technikos ir statybos kuopos, pusė autokuopos ir Jonavos, Kėdainių, Marijampolės, Vilkaviškio, Lazdijų, Šakių savisaugos daliniai⁷³.

Iš buvusių Kauno karo komendantūros suformuotų dalinių į Kauno apygardos sudėtį neįėjo daliniai, likę su ryšių karininko štabu prie vokiečių 11-ojo rezervinės policijos bataliono vado.

1941 m. lapkričio 11 d. Kauno apygardos štabas pradėjo formuoti 6-ąjį savisaugos batalioną. Jo vadu paskirtas mjr. Juozas Jurkūnas⁷⁴. Jau 1941 m. gruodžio 10 d. viena šio bataliono kuopų (5 karininkai, 146 puskarininkiai ir kareiviai) išvyko vermachto valdžion už Lietuvos ribų⁷⁵.

68 Ibid.

69 3-ajam apsaugos batalionui įsakymas Nr. 92 (1941 12 10), *ibid.*, ap. 1, b. 1, l. 363.

70 1-ajam apsaugos batalionui įsakymas Nr. 180 (1941 12 23), *ibid.*, l. 331.

71 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 16 (1942 04 11) (nuorašas), *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 10–12.

72 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 37 (1942 06 02), *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 98–100.

73 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 1 (1941 11 03), *ibid.*, b. 3, l. 110–111.

74 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 5 (1941 12 04), *ibid.*, l. 308–309.

75 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 6 (1941 12 11), *ibid.*, l. 306–307.

Ostlando SS ir aukštesniojo policijos vado nurodymu policijos bataliono struktūra turėjo būti tokia: batalioną sudaro keturios kuopos, kuopą – keturi būriai, būrį – trys grupės, grupę – 10 karių⁷⁶.

Priesaika. LSD (policijos batalionų) karių priesaikos tekstas ir prisaikdinimo tvarka keitėsi. Vokiečių valdžia šį reikalą tvarkyti ir unifikuoti ėmėsi tik 1942 m. antroje pusėje. Remiantis vokiečių SS ir policijos vado H. Himmlerio 1942 m. rugpjūčio 31 d. įsakymu ir Ostlando tvarkos policijos vado 1942 m. rugsėjo 10 d. paaiškinimu, visi karininkai, puskarininkiai ir eiliniai, ištarnavę savisaugos dalinyje keturias savaites, privalėjo duoti tokią priesaiką: „Kaipo savisaugos dalinių karys, prisiekiu būti ištikimas, narsus ir paklusnus. Taip pat visas savo tarnybines pareigas, ypatingai kovoje prieš tautas žudantį bolševizmą, atlikti sąžiningai. Už šitą priesaiką esu pasirengęs aukoti savo gyvybę. Tepadeda man Dievas.“⁷⁷ Esant galimybei visas policijos batalionas turėjo prisiekti vienu metu, priesaikos tekstas su prisiekusiojo parašu turėjo būti pridedamas prie jo asmens bylos. LSD štabo karininkai privalėjo prisiekti 1942 m. spalio 22 d. SS ir policijos vado Lietuvoje štabe, Karininkų ramovės patalpose (Kaunas, Laisvės al. 29). Karininkų prisaikdinimą turėjo vykdyti pats SS ir policijos vadas. Prisaikdinti Lietuvoje dislokuotus lietuvių policijos batalionus buvo pavesta LSD ryšių karininkui gen. št. plk. lt. A. Špokevičiui. Visų Lietuvoje dislokuotų policijos batalionų vadai turėjo prisiekti kartu su 9-uju lietuvių policijos batalionu Kaune, bataliono kareivinių kieme, 1942 m. spalio 26 d. 9 val. ryto. Priesaikos ceremonijoje turėjo dalyvauti ir Garbės kuopa. Kartu su 9-uju batalionu turėjo prisiekti 1-ojo, 6-ojo, 10-ojo, 14-ojo, 251-ojo, 252-ojo ir 254-ojo batalionų vadai. Gen. št. plk. lt. A. Špokevičius priesaiką turėjo priimti adjutantui skaitant jos tekstą lietuviškai. Visi prisiekiantieji priesaikos metu privalėjo iškelti dešinę ranką ir kartoti skaitomus priesaikos žodžius. Priesaikos ceremonijoje orkestras turėjo groti vokiškas ir lietuviškas melodijas⁷⁸. 252-asis batalionas turėjo prisiekti 1942 m. spalio 28 d. Kaune, Šančių kareivinėse, 251-ojo bataliono kuopos – 1942 m. spalio 30 d. Marijampolėje, Vilkaviškyje ir Alytuje, 1-asis batalionas – Vilniuje 1942 m. lapkričio 5 d., 6-asis batalionas – Vilniuje 1942 m. lapkričio 6 d., 10-asis batalionas – Panevėžyje 1942 m. lapkričio 2 d., 14-asis batalionas – Šiauliuose 1942 m. lapkričio 4 d. Visų šių batalionų priesaiką turėjo priimti gen. št. plk. lt. A. Špokevičius. Priesaikos davimo ceremonijoje turėjo dalyvauti ir batalionuose tarnaujantys vokiečių ryšių karininkai. Iki 1942 m. lapkričio 20 d. turėjo būti prisaikdinti visi Lietuvoje tarnaujantys lietuvių policijos batalionai⁷⁹.

76 Aukštesniojo SS ir policijos vado Ostlandui 1941 m. raštas Nr. 1708 (nuorašas), *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 274, l. 80 a. p.

77 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 10 15 įsakymo vertimas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 23.

78 *Ibid.*

79 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje plk. H. Hachtelio 1942 10 15 įsakymas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 51–53.

Vokiečių ryšių karininkai lietuvių policijos batalionuose. Į policijos batalionus paskirti vokiečių ryšių karininkai privalėjo kontroliuoti lietuvių policijos batalionų veiklą. Ostlando tvarkos policijos vadas SS grupenfiureris Georgas Jedicke 1942 m. spalio 10 d. išleido nurodymus dėl vokiečių ryšių karininkų policijos batalionuose statuso ir tarnybinių santykių. Juose rašoma, kad ryšių karininkai policijos batalionuose yra policijos administracinių reikalų viršininkai. Jie įgalioti duoti nurodymus policijos administraciniam tarnautojams. Ryšių karininko žodis ūkio klausimais yra viršesnis už bataliono vado, jeigu pastarojo įsakymai skiriasi nuo ryšių karininko įsakymų.

1942 m. 1-ojo lietuvių policijos bataliono ryšių karininkas buvo A. Rathmannas, 3-iojo – H. J. Jacobas, 4-ojo – A. Martinas, 5-ojo – Gerhardas Beyeris, 7-ojo – Wilhelmas Nietsche, 8-ojo – Schneideris, 9-ojo – H. Behrensas, 11-ojo – W. Draubas, 12-ojo – K. Spangenbergas, 13-ojo – K. Edelmannas, 10-ojo – F. Salhoferis, 252-ojo – Heinrichas Kruse⁸⁰.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. kovo 31 d. įsakymu lietuvių policijos batalionams buvo paskirti nauji vokiečių ryšių karininkai: 4-ajam – policijos sekretorius Ulbrichas, 9-ajam – policijos sekretorius Rehbeinas, 10-ajam – policijos sekretorius Adloffas, 11-ajam – Walteris Fischeris ir 13-ajam – policijos sekretorius Scharfas⁸¹. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. rugsėjo 7 d. įsakymu 1-ojo lietuvių policijos bataliono ryšių karininkas policijos kpt. Rathmannas buvo laikinai paskirtas ir 254-ojo bataliono ryšių karininku⁸².

1943 m. gegužės 12 d. žiniomis, lietuvių policijos batalionuose tarnavo šie vokiečių ryšių karininkai: 3-iajame – kpt. Bartschas, 5-ajame – kpt. Kopsas, 9-ajame – mjr. Karlas Legneris, 12-ajame – kpt. K. Spangenbergas, 13-ajame – kpt. Tempas, 15-ajame – kpt. Johannesas Jahnas, 252-ajame – kpt. Ruszynskis⁸³.

1943 m. rugpjūčio 17 d. Ostlando tvarkos policijos vadas grupenfiureris G. Jedicke išleido laikinuosius tarnybinius nurodymus vokiečių ryšių karininkams Baltijos tautų, ukrainiečių ir baltarusių policijos batalionuose. Įdomu, kad Baltijos tautų batalionuose šie vokiečių karininkai buvo vadinami ryšių karininkais, o ukrainiečių ir baltarusių batalionuose – priežiūros (vok. *Aussichts*) karininkais. Baltijos šalių batalionuose vokiečių ryšių karininkui turėjo būti skiriamas toks vokiečių pagalbinis personalas: 1 administracijos tarnautojas (paprastai policijos sekretorius), 1 vachmistras (atsakingas už finansinius reikalus), 1 policijos pareigūnas ir 3 puskarininkiai. Vokiečių ryšių karininkai buvo tarpininkai tarp aukštesniosios vokiečių policinės valdžios (Lietuvoje jie buvo pavaldūs vokiečių tvarkos policijos vadui) ir vietinių policijos batalionų vadų. Ryšių karininkai

80 *Nacionalistų talka hitlerininkams*, p. 75–77.

81 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 03 31 įsakymas Nr. 4, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 112.

82 Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 09 07 raštas, *ibid.*, b. 3, l. 165.

83 Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 05 12 raštas, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 81.

privalėjo kontroliuoti aukštesniosios vokiečių policijos vadovybės įsakymų ir nurodymų įgyvendinimą vietiniuose policijos batalionuose. Taktikos ir operacijų vykdymo plotmėje batalionai buvo pavaldūs konkrečioms *vermachto* įstaigoms. Batalionų vadai per vokiečių ryšių karininkus privalėjo vykdyti tvarkos policijos vado jiems perduodamus įsakymus ir nurodymus. Už įsakymų vykdymą buvo atsakingi batalionų vadai, o ryšių karininkai privalėjo stebėti įsakymų vykdymą, prireikus atkreipti bataliono vado dėmesį į netikslumus ir teikti jam reikiamą pagalbą. Jei ryšių karininkui atrodė, kad bataliono vadas arba kiti bataliono karininkai netinkamai eina pareigas ar nesusitvarko su duotais nurodymais, jis privalėjo apie tai informuoti tvarkos policijos vadą, o šis priimdavo atitinkamą sprendimą⁸⁴.

 84 Ostlando tvarkos policijos vado 1943 08 17 tarnybiniai nurodymai batalionų ryšių karininkams, *ibid.*, f. R-717, ap. 1, b. 1, l. 109–111.

Stojimo į policijos batalionus motyvai

Istorikas A. Rukšėnas, tyrinėdamas lietuvių stojimo į karines-policines formuotes motyvus, į jas stojusius asmenis suskirstė į keturias grupes: patriotus, pragmatikus (be-darbius ir kito darbo ieškotojus), represuotuosius (nuskriaustuosius) ir nesaugiuosius⁸⁵.

Patriotiškumas. Pirmosios XX a. pusės lietuvių visuomenėje esama daug patriotinio veikimo, kurį galima vertinti kaip siekį apginti Tėvynę, atkurti valstybę, pavyzdžiui. Sovietų Sąjungos kariuomenei 1940 m. birželio 15 d. okupavus mūsų kraštą, Lietuva kaip nepriklausoma valstybė nustojo egzistuoti. 1940 m. vasarą Lietuva buvo inkorporuota į Sovietų Sąjungą, panaikintos valdžios institucijos, įvesta sovietinė administracija, Lietuvos kariuomenė reorganizuota į Raudonosios armijos 29-ąją TŠK. Buvo sovietizuojamos įvairios Lietuvos gyvenimo sritys, prievarta brukama komunistinė ideologija, vyko gyventojų represijos, žudynės.

Šie aplinkos veiksniai, asmeninis Tėvynę ištikusio blogio suvokimas žadino lietuvių patriotizmą ir skatino ieškoti būdų atitaisyti padarytą skriaudą. Kazys Škirpa ir kiti autoriai patriotizmą apibūdino kaip lietuvių dalyvavimo antisovietiniame pasipriešinime priežastį per pirmąją sovietų okupaciją 1940–1941 m.⁸⁶ Tad patriotinis motyvas galėjo būti daugelio lietuvių gyvenimo įvykių, susijusių su pasipriešinimo veikla, priežastis. Antisovietinis pasipriešinimas kulminaciją pasiekė Vokietijos–SSRS karo pradžioje. Tada Lietuvoje kilo LAF organizuotas antisovietinis 1941 m. Birželio sukilimas. Lietuviškos karinės-policinės formuotės iš dalies atsirado kaip LAF ir Lietuvos laikinosios vyriausybės siekio atkurti valstybę ir kariuomenę padarinius. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu pagrindinė kariuomenės funkcija buvo patriotinė – ginti Tėvynę. Lietuvių kariniai ir politiniai veikėjai policijos batalionus vertino kaip pradines karines pajėgas, kurias reikia išlaikyti, išsaugoti net sunkiomis vokiečių okupacijos sąlygomis kovai dėl

85 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudėnį motyvai“, p. 9.

86 K. Škirpa, *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti*, Washington, 1973, p. 16.

nepriklausomybės. Dalis lietuvių suprato patriotinę karinių-policinių formuočių veiklos galimybę ir stojo į jas vedami noro ginti Tėvynę, siekdami atkurti savo valstybę. Dėl šių motyvų jie laikytini patriotais⁸⁷.

Dalies šiai grupei priskirtų asmenų gyvenimo istorijoje patriotinis veikimas ženklius dar iki jiems įstojant į karines-policines formuotes. Jie ir iki tol atliko patriotinius veiksmus (dalyvavo 1918–1920 m. nepriklausomybės kovose, antisovietiniame lietuvių pasipriešinime 1940–1941 m.), kuriuos galima vertinti kaip siekį prisidėti prie Tėvynės gynimo ir valstybės atkūrimo. Stojimą į savisaugos dalinius iš dalies irgi galima laikyti tam tikru patriotiniu veiksmu – siekiu apginti Tėvynę ir jos piliečius. Tokį kai kurių asmenų apsisprendimą liudija jų biografiniai duomenys.

Andrius Butkūnas (g. 1890 m. gegužės 2 d. Šiaulių aps. Radviliškio vls. Gražionių k.) mokėsi Liepojos gimnazijoje, dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, o 1918–1920 m. – Lietuvos valstybinės nepriklausomybės kovose. 1941 m. prasidėjus Birželio sukilimui, jis kvietė Kauno apskrities Raudondvario valsčiaus gyventojus į susirinkimą, kuriame ragino stoti į sukilėlių būrį⁸⁸. Buvę Raudondvario valsčiaus sukilėliai Vincentas Cikota ir Jonas Belskis pateikė A. Butkūno tame susirinkime pasakytus žodžius, kurie atspindi šio žmogaus asmeninį situacijos suvokimą. V. Cikota kalbėjo: „Čia su kalba išstojo Butkūnas ir pareiškė, kad Vokietija pradėjo karinius veiksmus prieš Sovietų Sąjungą ir mums, lietuviams, reikia stoti į organizuojamus partizanų būrius ir ginklu kovoti už nepriklausomą Lietuvą. O tam yra būtina visiems apsiginkluoti ir kovoti su besitraukiančia Raudonąja armija, pavieniais raudonarmiečiais, neleisti raudonarmiečiams griauti tiltų, geležinkelų ir kitų komunikacijų. Tuo mes pagreitinsime nepriklausomos Lietuvos atkūrimą.“⁸⁹ Po šio susirinkimo gyventojams, panorusiems tapti sukilėliais, buvo išdalyti iš Kauno atvežti ginklai. Birželio 24 d. plk. A. Butkūno vadovaujami vyrai pradėjo veiksmus prieš raudonarmiečius. Sukilėlių skaičius išaugo, jiems vadovavo ir kiti lietuvių karininkai. Raudondvario valsčiuje buvo suimti 68 raudonarmiečiai⁹⁰.

Patriotinė A. Butkūno veikla (dalyvavimas 1918–1920 m. nepriklausomybės kovose, tarnyba nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvos kariuomenėje, dalyvavimas 1941 m. Birželio sukilime) leidžia manyti, kad į Kaune formuojamą TDA batalioną jis stojo vedamas patriotinio motyvo. Kauno karo komendantas J. Bobelis paskyrė A. Butkūną TDA bataliono vadu, šias pareigas jis pradėjo eiti 1941 m. birželio 28 d.⁹¹

87 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 10.

88 J. Belskio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38506/3, l. 10 a. p.–11, 14–14 a. p., 19–21.

89 Ibid., l. 48.

90 Ibid., l. 10 a. p.–11, 14–14 a. p., 19–21.

91 TDA batalionui įsakymas Nr. 1 (1941 07 01), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 2, l. 5.

Jonas Belskis (g. 1905 m. Kauno aps. Babtų vls. Eglynų k.) buvo kilęs iš darbininkų šeimos, mažai raštingas. Nuo mažens dirbo samdomu darbininku⁹². 1941 m. Birželio sukilimo metu jis įstojo į Kauno apskrities Raudondvario valsčiuje veikusį plk. A. Butkūno suformuotą ir jo vadovaujamą sukilėlių būrį. J. Belskis Raudondvario apylinkėse suėmė ir pristatė į štabą kelis raudonarmiečius⁹³. Apie stojimo į sukilėlių būrį priežastis J. Belskis kalbėjo: „Į baltųjų partizanų būrį ir į batalioną aš stojau sąmoningai, ėjau kovoti prieš sovietų valdžią, už nepriklausomą Lietuvą.“⁹⁴ Šio asmens veikla sukilime leidžia manyti, kad jo stojimo į karinę-policinę formuotę priežastis buvo patriotinis motyvas. Į TDA batalioną J. Belskis priimtas 1941 m. liepos 24 d.; liepos 25 d. įsakymu jis paskirtas į 3-iąją kuopą grandiniu⁹⁵.

Aloyzas Juodis (g. 1922 m. Kauno aps. Aukštosios Panemunės vls. Dvareliškių k.) augo darbininkų šeimoje, baigė keturis pradžios mokyklos skyrius. 1941 m. Birželio sukilimo metu A. Juodis buvo Kauno aps. Garliavos vls. Birutės k. sukilėlių būrio, vadovaujamo Požėros, narys⁹⁶. Netrukus jis įstojo į TDA batalioną. Apie tai A. Juodis kalbėjo: „Lietuvos okupacijos laikotarpiu <...> per radiją, laikraščius <...> buvo skelbiami kreipimaisi dėl stojimo į Lietuvos kariuomenę ir lietuvių policijos batalionus, kur buvo kalbama, jeigu bus sukurta kariuomenė ir savisaugos batalionai, Lietuva bus savarankiška valstybė. Susipažinęs su tokiais kreipimaisiais, aš savanoriškai nuvykau į vokiečių lietuvių komendantūrą Kaune, Gedimino gatvėje. Atvykęs į komendantūrą aš buvau įrašytas į lietuvių policijos batalioną.“⁹⁷ Į TDA batalioną A. Juodis buvo priimtas 1941 m. liepos 5 d.; liepos 7 d. įsakymu jis paskirtas į 2-ąją kuopą jaunesniuoju kareiviu⁹⁸.

Kai kuriuos vyrus stoti į savisaugos dalinius motyvavo jų antisovietinės ir antikomunistinės pažiūros. Jonas Arlauskas (g. 1916 m. Joniškėje) buvo kilęs iš darbininkų šeimos, baigęs du pradžios mokyklos skyrius. 1937–1939 m. Šiauliuose tarnavo Lietuvos kariuomenėje, aviacijoje. Dirbo „Ringuvos“ fabrike⁹⁹. Apie stojimo į batalioną priežastis jis kalbėjo: „Įstojau todėl, kad kovočiau prieš Sovietų Sąjungą, už nepriklausomą Lietuvą. Sovietų valdžios metais maniau, kad Lietuva nesavarankiška.“¹⁰⁰ Šie J. Arlausko žodžiai leidžia manyti, kad į savisaugos batalioną jį atvedė patriotinis ir antisovietinis motyvas.

92 J. Belskio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38506/3, l. 2, 5, 10 a. p.

93 Ibid., l. 10 a. p.–11, 14–14 a. p., 19–21.

94 Ibid.

95 TDA batalionui įsakymas Nr. 27 (1941 07 25), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 40 a. p.

96 A. Juodžio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17532, l. 2, 6 a. p., 10–10 a. p., 12, 17 a. p., 21.

97 A. Juodžio 1947 11 28 tardymo protokolas, ibid., l. 17 a. p.; A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 10.

98 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 11 a. p.

99 J. Arlausko ir kt. baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 1, l. 110, 123–123 a. p.

100 J. Arlausko 1948 07 09 tardymo protokolas, ibid., l. 124.

Stasys Benzius (g. 1920 m. birželio 21 d. Kaune) apie stojimo į batalioną priežastis kalbėjo taip: „Prieš prasidedant karui dirbau Kruonyje mokesčių inspektoriumi. 1941 m. birželio 20 d. buvau Kaune, mokesčių inspektorių seminaruose. Čia mane užklupo karas. Norėjau išvykti į Kruonį, bet nepavyko. Sutikau pažįstamą pilietį Riaubą. Jis paklausė, ką kur aš veikiu. Jis pasiūlė stoti į atkuriamą buržuazinės Lietuvos kariuomenę. Aš, būdamas buržuazinėje santvarkoje išauklėtas, jaučiau tuo laiku pareigą įstoti į Lietuvos kariuomenę.“¹⁰¹ Į TDA batalioną S. Benzius buvo priimtas 1941 m. birželio 28 d.; liepos 7 d. įsakymu jis paskirtas į 3-iąją kuopą eiliniu, eiti raštininko pareigų¹⁰².

Pragmatizmas (nedarbas, kito darbo paieškos). Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, dėl valdžių kaitos, sovietizacijos, represijų ir karinių veiksmų suiro įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse nusistovėjusi tvarka. Dėl to daug mūsų krašto gyventojų liko be darbo arba neturėjo jo dar iki karo pradžios. Tokia šių asmenų padėtis aktualizuojamai veikė jų poreikį turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą. Lietuvos laikinoji vyriausybė Birželio sukilimo metu pradėjo ir sunkiomis vokiečių karinės administracijos (1941 m. birželio pabaiga–liepos mėn.) sąlygomis tęsė valstybės atkūrimo darbą. Jis buvo susijęs ir su naujų darbo vietų kūrimu. Laikinoji vyriausybė rūpinosi, kad jos atkuriamų kariuomenės reikalus tvarkančių institucijų pareigūnai, policinių-karinių formuočių nariai – karininkai, puskarininkiai ir kareiviai – už tarnybą gautų atlyginimą. Istorikų darbuose esama žinių, kad karininkai norėjo dirbti pagal profesiją, gyventi kario gyvenimą, gauti atlyginimą, aprūpinimą maistu, drabužiais¹⁰³. Lietuvos laikinoji vyriausybė 1941 m. birželio 27 d. posėdyje nutarė finansuoti vokiečių karinės vadovybės Kaune leidimu kariniais pagrindais organizuojamą apsaugos batalioną¹⁰⁴. Dėl to dalis darbo neturinčių lietuvių poreikį turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą galėjo realizuoti stodami tarnauti į karines-policines formuotes. Dėl tokio stojimo į formuotes motyvo juos galima pavadinti pragmatikais, t. y. asmenimis, kurie savo veiklą, elgesį grindžia praktiniais išskaičiavimais¹⁰⁵. Poreikis turėti darbą ir gauti už jį atlyginimą gali būti vertinamas kaip materialios naudos siekimas.

Dalis pragmatikų grupei priskirtinų asmenų nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu buvo įgiję karinį išsimokslinimą, o tarnaudami kariuomenėje – užsitarnavę karininko ar puskarininkio laipsnį. Įgytas mokslas, užsitarnautas laipsnis leido jiems tuo metu poreikį turėti darbą, gauti už jį atlyginimą realizuoti tarnaujant Lietuvos kariuomenėje. Šį darbą, o kartu galimybę tokiu būdu įgyvendinti poreikius jie prarado sovietų oku-

101 Teisiamojo posėdžio, vykusio 1962 09 26–10 04, protokolai, *ibid.*, b. 47337/3, t. 12, l. 179.

102 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 6 a. p.

103 R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos ir SSRS karo metu (1941–1945)“, p. 196–197.

104 *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 18.

105 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 13, 14.

pacijos laikotarpiu (1940–1941 m.), kai Lietuvos kariuomenė buvo reorganizuota į Raudonosios armijos 29-ąją TŠK. Tuo metu pagal profesiją jie nedirbo, užsiėmė kitais darbais arba visai neturėjo darbo. Taigi vokiečiams okupavus Lietuvą jie buvo be darbo. Kuriamos karinės-policinės formuotės jiems teikė galimybę dirbti pagal įgytą karinį išsimokslinimą ir užsitarnautą laipsnį, t. y. pagal profesiją. Poreikį turėti darbą ir gauti atlyginimą jie galėjo realizuoti stodami tarnauti į savisaugos dalinius. Kariuomenės istoriko S. Knezio duomenimis, vokiečių okupacijos laikotarpiu lietuvių savisaugos daliniuose tarnavo 541 karininkas¹⁰⁶. Šie karininkai buvo baigę carinės Rusijos ar Lietuvos Respublikos karo mokyklas. Nedidelė dalis jaunuolių karo mokslus baigė jau prasidėjus sovietų okupacijai, kai Karo mokykla dar tebeveikė. Šiose karo mokyklose profesinę kvalifikaciją įgijo ir karininkai, kurie vėliau tarnavo lietuvių policijos batalionuose.

Karininko kvalifikaciją turintys asmenys sudarė nuo 4,2 iki 4,5 proc., o jos neturintys – nuo 95,5 iki 95,8 proc. visų savisaugos batalionuose tarnavusių asmenų. Dalis sovietų kalintų, o vėliau išsilaisvinusių lietuvių karininkų vokiečių okupacijos pradžioje neturėjo darbo ir pragyvenimo šaltinio. Štai buvęs Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kalins j. lt. Jonas Mečys Plungė tvirtino, kad, karo pradžioje išėjęs iš kalėjimo, buvo be jokio pragyvenimo šaltinio. Po keleto dienų Kaune jis sutiko kpt. Bronių Kirkilą, su kuriuo anksčiau tarnavo 5-ajame pėstininkų pulke. Kpt. B. Kirkilai papasakojo apie TDA batalioną, J. M. Plungė nuėjo į Miškų gatvę, kur batalionas buvo formuojamas, parašė raportą, buvo priimtas ir paskirtas būrio vadu¹⁰⁷.

Į formuojamus policijos batalionus taip pat stojo buvę Lietuvos kariuomenės atsargos karininkai, puskarininkiai. Lietuvos laikinosios vyriausybės vykdyti valstybės, kariuomenės atkūrimo darbai suteikė jiems galimybę dirbti pagal profesiją ir įgytą karinį išsilavinimą. Atsargos j. lt. Jonas Stankaitis apie stojimo į batalioną motyvus tardomas sakė: „Tokių būdu, prasidėjus karui, aš likau be darbo. Iki 1941 m. liepos mėnesio pradžios, tikslios datos neprisimenu, aš ieškojau darbo, bet negalėjau gauti. Tuomet aš sužinojau, kad steigiamas koks tai batalionas Kaune. Aš, kaip buvęs buržuazinės Lietuvos kariuomenės atsargos karininkas, nuėjau į to bataliono štabą, kuris buvo Šaulių sąjungos namuose. Tenai kreipiausi į raštininką, pareikšdamas norą stoti į batalioną.“¹⁰⁸ Liepos 8 d. įsakymu į TDA batalioną priimtas j. lt. J. Stankaitis buvo paskirtas 6-osios kuopos būrio vadu¹⁰⁹.

Kaip teigia istorikas A. Rukšėnas, visi 541 lietuvių karininkas, kurie tarnavo lietuvių savisaugos daliniuose, iki suformuojant šiuos batalionus buvo asmenys, negalintys karinės kvalifikacijos panaudoti darbinėje veikloje. Taip nutiko dėl to, kad neegzistavo

106 S. Knezys, „Karininkai lietuvių savisaugos daliniuose“, p. 297–302.

107 J. M. Plungės 1979 01 11 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 12.

108 J. Stankaičio 1961 11 21 apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47386/3, t. 1, l. 174.

109 TDA batalionui įsakymas Nr. 8 (1941 07 08), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 13.

2(12)-ojo lietuvių policijos bataliono j. ltn. Jonas Stankaitis. Karo metų nuotr. (LYA)

J. ltn. J. Stankaitis. 1942 m. gruodžio 3 d. (LYA)

ir darboviečių funkcijas atliekančios karinės struktūros. Tad jie galėjo būti arba bedarbiai, arba dirbti su karyba nesusijusiose darbinės veiklos srityse¹¹⁰.

Pranciškus Pašakarnis 1941 m. gegužės mėn. įstojo į vairuotojų kursus Kaune. Ten besimokant prasidėjo karas¹¹¹. Tikėtina, kad šie kursai jam laidavo pragyvenimą. Karo pradžioje jie nustojo veikę ir P. Pašakarnis liko be pragyvenimo šaltinio, t. y. tapo bedarbiu. Šios gyvenimiškos aplinkybės paskatino jį stoti į savisaugos batalioną. Tardomas jis kalbėjo: „1941 m., maždaug liepos pradžioje, Kaune sutikau pažįstamą pagal buvusį darbą Radviliškio <...> fabrike Šimonį, vardas lyg tai Jonas. Jis man, kaip neturinčiam darbo, pasiūlė stoti tarnauti į organizuojamą savisaugos batalioną. Pasakė, kad jis ir jo brolis <...> tarnauja tame batalione. Aš su jo pasiūlymu sutikau ir tokiu būdu pakliuvau į minimą batalioną.“¹¹² Į Kauno TDA batalioną P. Pašakarnis buvo priimtas 1941 m. liepos 3 d. ir, nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 1-ąją kuopą eiti skyrininko pavaduotojo pareigų¹¹³.

Buvęs karys Matas Lekavičius sovietmečiu dirbo konduktoriumi. Prasidėjus okupacijai šio darbo neteko. M. Lekavičius teigė stojęs į batalioną dėl blogų materialinių

110 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 16.

111 P. Pašakarnio 1979 04 05 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 32 a. p.

112 Ibid.

113 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 10 a. p.

sąlygų. Batalione sąlygos buvo neblogos, ten jis gavo aprangą ir atlyginimą¹¹⁴. Į PPT batalioną M. Lekavičius buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 9 d. ir, nustačius grandinio laipsnį, paskirtas į 7-ąją kuopą eiti šaulio pareigų¹¹⁵.

Buvęs karys Baltrus Simanavičius prieš karą buvo Kauno geležinkelio darbininkas. Vėliau ten nebedirbo, gyveno Aukštojoje Panemunėje¹¹⁶. Stoją į savisaugos batalioną, nes tai jam buvo naudinga materialiniu požiūriu: bataliono kariams priklausė maitinimas, apranga, jaunesniesiems puskarininkiams buvo mokama po 140 markių¹¹⁷. Į PPT batalioną B. Simanavičius buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 21 d. ir, nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 2-ąją kuopą kovotoju¹¹⁸.

Tarp stojančių į batalionus asmenų buvo ir tokių, kurių netenkinio turimas darbas. Tai buvo veiksnys, žadinantis poreikį turėti kitą darbą, gauti atlyginimą. Antai Stasys Čėpla karo pradžioje iš savo gyvenamosios vietovės su pažįstamu atvykęs į Kauną pradėjo ieškoti darbo. Įsidarbino šaltkalviu artilerijos arsenale. Ten dirbo apie dvi savaites. Taisydamas ginklus jis dažnai susitikdavo su įvairių Kaune organizuojamų karinių dalinių kareiviais. Jie įkalbėjo S. Čėplą, kaip tarnavusį Lietuvos kariuomenėje ir turintį grandinio laipsnį, stoti į savisaugos batalioną. Maždaug 1941 m. rugpjūčio mėn. jis taip ir padarė¹¹⁹.

Noras atsilyginti už skriaudą, patirtas represijas. Sovietų Sąjungos 1940 m. vasarą įvykdyta Lietuvos okupacija, jos inkorporacija į SSRS, nepriklausomos Lietuvos valdžios įstaigų panaikinimas ir sovietinės administracijos įvedimas, kariuomenės reorganizacija į Raudonosios armijos 29-ąją TŠK, sovietų režimui priešiškių asmenų persekiojimai ir represijos nemažai daliai krašto gyventojų padarė realią žalą ir sužadino skriaudos jausmą. 1940–1941 m. sovietų represinių struktūrų aukomis tapo per 31 tūkst. žmonių, iš jų 2 tūkst. (partizanai, kariai ir kaliniai, civiliai gyventojai) buvo nužudyta Lietuvoje¹²⁰. Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, dalis NKVD kalėjimuose kalintų asmenų išsilaivino. Akivaizdu, kad jie, išėję iš kalėjimo, galėjo jaustis nuskriausti ir dėl to galėjo būti linkę siekti teisingumo – nubausti savo persekiotojus ir kankintojus. Kaip minėta, karinės-politinės formuotės iš dalies atsirado kaip Lietuvos laikinosios vyriausybės siekio atkurti valstybę ir kariuomenę padarinys. Nuo šios patriotinės funkcijos

114 M. Lekavičiaus 1949 05 09 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19612, l. 18.

115 PPT batalionui įsakymas Nr. 46 (1941 08 11), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 69.

116 B. Simanavičiaus 1948 07 02 ir 1948 07 13 apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 1, l. 85, 89.

117 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 17.

118 2-ajam PPT batalionui įsakymas Nr. 57 (1941 08 21), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 82 a. p.

119 S. Čėplos 1979 03 30 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 9 a. p.

120 L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais*, Vilnius, 1999, p. 156.

vargu ar galėjo būti atskirtas siekis nubausti Tėvynės priešus – neteisiuosius, t. y. tuos, kurie persekiojo, kankino ir žudė mūsų krašto gyventojus.

Dalis tarnauti į savisaugos dalinius stojusių asmenų 1940–1941 m. buvo kalinami NKVD kalėjimuose. Išsilaisvinę Vokietijos–SSRS karo pradžioje, jie įstojo į karines-policines formuotes. Tai leidžia manyti, kad viena iš šio jų veiksmo priežasčių galėjo būti ir patirtos skriaudos pagrindu susiformavęs motyvas¹²¹. Apie tokį motyvą leidžia spręsti šių asmenų biografijų faktai.

Jonas Ralys (g. 1906 m. vasario 5 d. Raseinių aps. Kelmės vls. Drupiškių k.) augo ūkininkų, turėjusių 3 ha žemės ir dalį žemės nuomojusių iš kitų, šeimoje. Sovietų okupacijos laikotarpiu J. Ralys buvo lietuvių antisovietinio pasipriešinimo judėjimo dalyvis, Liolių miestelio antisovietinės pagrindinės organizacijos vadovas. Už patriotinę antisovietinę veiklą buvo represuotas – 1941 m. gegužės mėn. suimtas, išvežtas į Kauną ir čia tardomas, patyrė fizinę prievartą¹²². Be kitų, jo tardymo reikalus tvarkė ir LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras Piotras Gladkovas, LSSR NKGB Tardymo dalies viršininko pavaduotojas saugumo vyr. lttn. Aleksandras Usas. J. Ralys buvo uždarytas Kauno kalėjime. Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, 1941 m. birželio 23 d. iš kalėjimo jį išlaisvino sukilėliai. Netrukus J. Ralys nuvyko į atsikūrusią Kauno miesto karo komendantūrą, kur jam buvo paaiškinta, kad atkuriamą Lietuvos kariuomenę, ir pasiūlyta joje tarnauti¹²³. J. Ralys stojo į savisaugos batalioną skatinamas šių motyvų: „Pirmiausia, aš buvau <...> įskaudintas, kad 1941 m. mane suėmė sovietų valdžios organai, šį suėmimą aš laikiau neteisingu. Antra, aš maniau, kad sovietų valdžios organai prieš lietuvius taikė dideles represijas. Šios priežastys sukėlė mano pasipiktinimą ir aš nutariau kovoti prieš sovietų valdžią.“¹²⁴ Šis J. Ralio pasisakymas liudija, kad viena iš jo stojimo į savisaugos batalioną priežasčių buvo patirtos skriaudos pagrindu susiformavęs motyvas. Į TDA batalioną j. lttn. J. Ralys atvyko 1941 m. birželio 28 d.; liepos 3 d. įsakymu jis paskirtas 1-osios kuopos būrio vadu¹²⁵.

Jono Klimavičiaus (g. 1907 m. rugpjūčio 29 d. Marijampolėje) tėvas buvo tarnautojas, motina – darbininkė. Už tai, kad nepriklausomybės metais kurį laiką dirbo Lietuvos saugume, jis buvo represuotas sovietų. Tardymų metu J. Klimavičiaus sveikatai buvo padaryta žala, jis buvo kankinamas. Apie tai vėliau raporte jis rašė: „1940 m. gruodžio 24 d. buvau čekistų areštuotas ir patalpintas Kauno kalėjime. Tų pat metų balandžio

121 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 18.

122 J. Ralio baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 20, 30, 32, 398 a. p.

123 Ibid., l. 20, 30, 325, 398 a. p.; A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 19.

124 J. Ralio 1953 06 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26739/3, l. 80.

125 Kauno karo komendantūros Tautinio darbo apsaugos batalionui įsakymas Nr. 2 (1941 07 03), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 1, l. 17.

11 d. sovietų karo tribunolo už kontrrevoliucinį veikimą ir palaikymą ryšio su Vokietija buvau nubaustas mirties bausme ir 47 dienas buvau mirtininku. Būnant tokioje padėtyje smarkiai paio nervai. Š. m. birželio 24 d., išėjęs iš kalėjimo, buvau išsiųstas Raudonojo Kryžiaus į Birštoną pataisyti sveikatos. Grįžęs iš Birštono jaučiausi kiek geriau ir stojau į batalioną, kad prisidėčiau prie komunizmo sunaikinimo. Dabar sveikata vėl pablogėjo ir jaučiuosi, kad negaliu toliau tarnauti.¹²⁶ Tai, kad šis asmuo buvo neteisėtai suimtas ir kankinamas, leidžia manyti, jog dėl patirtos skriaudos jam kilo poreikis atsiesti su skriaudėjais, ir tai buvo vienas iš jo stojimo į lietuvių policijos batalioną motyvų. 1941 m. liepos 4 d. įsakymu į TDA batalioną priimtas lt. J. Klimavičius buvo paskirtas 6-osios kuopos vado padėjėju. Liepos 3 d. jis įrašytas į bataliono karininkų sąrašus. Jam buvo pavesta laikinai eiti 6-osios kuopos vado pareigas, formuoti šią kuopą¹²⁷.

Nesaugumas. Pasaulio istorijoje gausu pavyzdžių, kai praeityje pavieniai asmenys, jų grupės pasijusdavo nesaugūs dėl politinių, ekonominių, kitų visuomeninių veiksnių. Jiems grėsdavo prarasti palankias gyvenimiškas pozicijas, represijos, mirtis, kiti neigiami padariniai. Tai juos skatino ieškoti būdų, priemonių išvengti blogesnio likimo. Nacių okupacijos laikotarpiu dalis lietuvių pasijuto nesaugūs dėl to, kad pirmosios sovietų okupacijos laikotarpiu (1940–1941 m.) jie buvo komunistai, komjaunuoliai ar sovietų valdžios aktyvistai. Nesaugumo jausmą žadino šie išoriniai veiksniai: naciai, vykdydami Trečiojo reicho vadovybės nurodymus, nuo pirmųjų okupacijos dienų persekiojo ideologinius nacizmo priešus – sovietinį-partinį aktyvą, žydų tautybės žmones, režimui nelojalius asmenis. 1941 m. Birželio antisovietinio sukilimo metu pradėjusios atsikurti ir vėliau atsikūrusios lietuvių administracijos pareigūnai, sukilėliai, pagalbinių policija ėmėsi represijų prieš asmenis, kurie 1940–1941 m. bendradarbiavo su sovietų okupaciniu režimu. Sovietų valdžios aktyvistai buvo suiminėjami, uždaromi į areštines, tardomi. Dalis jų būdavo paleidžiami, kiti sušaudomi. Šie išoriniai veiksniai, asmeninis savo padėties suvokimas žadino nesaugumo jausmą ir skatino ieškoti, kaip tapti saugesniam. Vienas iš galimų būdų buvo stoti tarnauti į karines-policines formuotes¹²⁸.

Kazys Zinkevičius (g. 1913 m. lapkričio 15 d. Trakų aps. Žiežmarių vls. Žideikiškų k.) buvo kilęs iš ūkininkų, turinčių 5 ha žemės, šeimos. Apie stojimo į tarnybą batalione aplinkybes ir priežastis tardomas jis kalbėjo: „1940 m. buvau išrinktas Žiežmarių vls. Mopro organizacijos pirmininku, sekretoriumi buvo Zigmas Lukševičius <...>. Karo pradžioje, bijodamas, kad už tai manęs nesuimtų buržuaziniai nacionalistai, išvykau į Kauną ieškoti darbo, kad tėviškėje negyvenčiau. Kaune sužinojau, kad steigama Lietuvos kariuomenė. Aš užėjau Laisvės alėjon, numerio neprisimenu, ir sutikau

126 2-ojo apsaugos bataliono lt. J. Klimavičiaus 1941 11 04 raportas, *ibid.*, b. 18, l. 398.

127 TDA batalionui įsakymas Nr. 4 (1941 07 04), *ibid.*, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 2.

128 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 20.

leitenantą Barzdą, kurį pažinojau iš tarnybos buržuazinės Lietuvos kariuomenėje. Jis tarnavo antrame pėstininkų pulke ir buvo kulkosvaidininkų būrio vadas. Barzda mane taip pat pažinojo. Barzda man pasiūlė stoti į batalioną, kuris organizuojamas vidaus tvarkai palaikyti.¹²⁹

Juozas Vuosaitis (g. 1914 m. Šakių aps. Jankų vls. Pašilupių k.) buvo kilęs iš ūkininkų, turinčių 5 ha žemės. Vokiečių okupacijos metais jis įstojo į savisaugos batalioną. Apie įstojimo priežastis vėliau sakė: „Aš nutariau stoti į savisaugos batalioną dėl to, kad galėčiau saugiau gyventi. Aš sovietinės valdžios metais dirbau durpyne, buvau profsąjungos narys ir bijojau, kad vokiečiai nepatrauktų atsakomybės. Nutariau išpirkti kaltę prieš juos ir 1941 m. liepos mėn. kreipiausi į priimamąjį punktą.“¹³⁰ Į TDA batalioną J. Vuosaitis buvo priimtas 1941 m. liepos 25 d. ir paskirtas eiliniu į 2-ąją kuopą¹³¹.

Juozas Knyrimas prieš karą buvo Lekėčių žemdirbių profsąjungos revizijos valdybos narys. Taip pat jis pasirašė dokumentus, kad būtų išstremti Lekėčių kaimo gyventojai Pranas Bastys, eigulys Jonas Rakauskas, Norbertas Mikuckis, Antanas Povilaitis¹³². J. Knyrimas teigė įstojęs į batalioną, nes dėl savo sovietinės veiklos bijojęs būti suimtas ir sušaudytas Lekėčių apylinkėse veikusių sukilėlių¹³³. Į Kauno TDA batalioną J. Knyrimas buvo priimtas 1941 m. birželio 29 d. ir, nustačius jam jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 1-ąją kuopą skyrininku¹³⁴.

Juozas Aleksynas 1941 m. vasario mėn. buvo paskirtas Makrickų kaimo seniūnu, priklausė Gudelių valsčiaus žemės ūkio darbininkų profsąjungos vietos komitetui, buvo profsąjungos sekretorius. Šias pareigas ėjo iki karo pradžios¹³⁵. 1941 m. vasario 2 d. įvykusiame Lietuvos liaudies pagalbos ir profsąjungos Gudelių skyriaus visuotiniame narių susirinkime buvo svarstoma, kaip iš organizacijos aparato, vietinių įstaigų pašalinti netinkamus asmenis. Buvo kalbama, kad reikia atleisti partijai nepritariančius asmenis, ramybės drumstėjus, chuliganiškų polinkių žmones, tautininkus, jaunalietuvius, šaulius, atsargos karininkus¹³⁶. Susirinkime J. Aleksynas sakė, kad reikia šalinti visus, kurie pragyvena iš ūkių, o į jų vietą skirti neturinčius iš ko pragyventi¹³⁷. Pačioje vokiečių

129 K. Zinkevičiaus ir kt. baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47588/3, t. 1, l. 327.

130 J. Vuosaičio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 13551/3, l. 13 a. p.

131 TDA batalionui įsakymas Nr. 28 (1941 07 26), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 42 a. p.

132 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 21.

133 *Ibid.*

134 TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 7.

135 J. Aleksyno 1945 12 20 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28402/3, l. 12; A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 21.

136 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 21.

137 *Ibid.*

okupacijos pradžioje J. Aleksynas, bijodamas būti suimtas už sovietinę veiklą, nuvyko į Kauną ir įstojo į batalioną¹³⁸. Į TDA batalioną jis priimtas 1941 m. liepos 9 d. ir, nustačius jaunesniojo puskarininkio laipsnį, paskirtas į 1-ąją kuopą šauliu¹³⁹.

Aleksas Raižys sovietų okupacijos metais buvo paskirtas priešgaisrinės apsaugos viršininku¹⁴⁰. Tai ir lėmė jo stojimo į batalioną priežastį. Tardomas jis pasakojo: „Kuo met 1941 metų vasarą prasidėjo karas ir Kauną okupavo vokiečiai, vietiniai Petrašiūnų baltaraiščiai pradėjo mane taisyti ir tardyti, kodėl aš buvau paskirtas priešgaisrinės apsaugos viršininku. Norėdamas apsidrausti nuo galimų nemalonumų įstojau į <...> savisaugos batalioną, kuris tuomet buvo susikūręs Kauno mieste.“¹⁴¹ Stodamas į batalioną jis nežinojo, kad reikės dalyvauti žmonių žudynėse: „Būdamas batalione sužinojau, kad mūsų trečioji kuopa, kuriai vadovavo karininkai Dagys, Norkus, Jakubauskas, Pauliukonis, naudojama tarybinių piliečių šaudymui.“¹⁴² Į PPT batalioną A. Raižys buvo priimtas 1941 m. rugpjūčio 13 d. ir, nustačius jam eilinio laipsnį, paskirtas į 3-iąją kuopą¹⁴³.

Nacių okupacinė valdžia stipriai spaudė Lietuvos gyventojus vykti į Vokietiją dirbti. Dalis lietuvių stojo į policijos batalionus kaip tik dėl to, kad nebūtų išvežti į Vokietiją, nes norėjo likti savo tėvynėje, šeimoje, jiems įprastoje aplinkoje.

Buvęs policijos bataliono karys Juozas Grigonis kalbėjo, kad vokiečių okupacijos pradžioje tarp vietos gyventojų sklido kalbos, jog tie, kurie nenori tarnauti savisaugos batalionuose, bus vežami į Vokietiją dirbti¹⁴⁴. Okupacijos pradžioje jam niekur nepavyko įsidarbinti, o vokiečiai pradėjo gaudyti lietuvius darbams į Vokietiją. Išgirdęs per radiją, kad Kaune organizuojamas savisaugos batalionas, stojo į jį tarnauti¹⁴⁵. Į TDA batalioną J. Grigonis buvo priimtas 1941 m. liepos 2 d. ir, nustačius jam jaunesniojo karininko laipsnį, paskirtas į 2-ąją kuopą eiti šaulio pareigų¹⁴⁶.

Juozas Žemaitis tvirtino, kad, vokiečiams okupavus Lietuvą, netrukus dirbti į Vokietiją pradėtas vežti jaunimas, bežemiai valstiečiai, o tie, kurie tarnavo vokiečių kariuomenėje ir policijoje, nebuvo vežami. Atsižvelgdamas į šią aplinkybę ir nenorėdamas būti išvežtas į Vokietiją, J. Žemaitis nutarė stoti į savisaugos batalioną¹⁴⁷. Į Kauno TDA

138 J. Aleksyno 1945 02 20 ir 1945 07 26 teismo posėdžių protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 2, l. 281; b. 28402/3, l. 6–7 a. p., 23, 47.

139 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 11 (1941 07 11), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 18.

140 A. Raižio 1962 01 25 apklausos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47337/3, t. 4, l. 94–95.

141 Ibid.

142 Ibid., l. 96.

143 PPT batalionui įsakymas Nr. 50 (1941 08 14), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, l. 74.

144 J. Grigonio 1948 08 10 apklausos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 11238/3, t. 2, l. 15 a. p.

145 J. Grigonio 1980 12 14 apklausos protokolai, ibid., b. 47760/3, t. 3, l. 30 a. p.

146 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 10.

147 J. Žemaičio 1947 10 17 apklausos protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22791/3, l. 18.

batalioną jis buvo priimtas 1941 m. liepos 4 d. ir, nustačius grandinio laipsnį, paskirtas į 6-ąją kuopą¹⁴⁸.

Juozas Steiblys teigė, kad vokiečių okupacijos pradžioje Kaune pasklido kalbos, jog vokiečiai Lietuvos jaunimą veža į Vokietijos darbo stovyklas. Jis bijojo pakliūti į tokią stovyklą, todėl įstojo į savisaugos batalioną¹⁴⁹. Į Kauno TDA batalioną J. Steiblys priimtas 1941 m. liepos 4 d. ir, nustačius jam jaunesniojo karininko laipsnį, paskirtas į 2-ąją kuopą eiti šaulio pareigų¹⁵⁰.

Dalis stojusių į policijos batalionus asmenų anksčiau nesaugiai jautėsi dėl to, kad pirmosios sovietų okupacijos metais tarnavo Raudonosios armijos 29-ajame TŠK ir karo pradžioje tapo karo belaisviais. Vokietijos vyriausiosios ginkluotųjų pajėgų vadovybės 1941 m. birželio 16 d. ir rugsėjo 8 d. direktyvos numatė griežtą, negailestingą elgesį su sovietiniais karo belaisviais. Šios direktyvos prieštaravo Ženevos konvencijai karo belaisvių klausimu. Vokietmečiu Vilniuje, Kaune, Alytuje, Naujojoje Vilnioje, Šiauliuose ir kitur veikė karo belaisvių stovyklos. Nuo prastos mitybos, blogų kalinimo sąlygų, ligų, prastos ligonių slaugos, mušimų 366-ojoje (Kauno VI forto) stovykloje mirė, buvo nužudyta 35 tūkst., 343-iojoje (Alytaus) stovykloje – ne mažiau kaip 35 tūkst., Naujosios Vilnios stovykloje – 13 tūkst., 361-ojoje (Šiaulių) stovykloje – 22 560 karo belaisvių. Iš viso Lietuvos karo belaisvių stovyklose mirė, buvo sunaikinta nuo 165 iki 230 tūkst. žmonių¹⁵¹.

Lietuvos laikinoji vyriausybė rūpinosi, kad Raudonosios armijos 29-ajame TŠK tarnavę ir vokiečiams į nelaisvę patekę lietuvių kariai būtų paleisti. Dalį belaisvių vokiečiai sutiko paleisti. Kitiems buvo iškelta sąlyga tarnauti pagalbinėje vokiečių kariuomenės tarnyboje arba eiti į rusų belaisviams skirtas stovyklas¹⁵². Dalis karo belaisvių lietuvių stengėsi išsigelbėti nuo karo belaisvių stovyklos stodami į savisaugos dalinius. Antai Jonas Šalčiūnas sovietų okupacijos laikotarpiu tarnavo sanitaru-instruktoriumi 215-ajame pėstininkų pulke, kuris buvo dislokuotas Pabradėje. Prasidėjus karui, kartu su pulku jis traukėsi Velikije Lukų kryptimi į rytus. Ties Neveliu, Idricos geležinkelio stotyje, pulkas buvo apsuptas vokiečių karinių pajėgų. Daug pulko karių žuvo ar buvo paimti į nelaisvę. J. Šalčiūnas, kiti belaisviai buvo nuvežti į Sebežo karo belaisvių stovyklą. Čia J. Šalčiūnas ėjo felčerio pareigas, gydė sužeistus karius. 1941 m. rugpjūčio mėn. atvykęs Lietuvos kariuomenės uniforma vilkintis karininkas jam pareiškė, kad galės vykti į Lietuvą. Netrukus iš Sebežo J. Šalčiūnas išvyko į Daugpilį, o iš ten – į Kauną, kur

148 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 11.

149 J. Steiblio 1981 11 11 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47760/3, t. 2, l. 264.

150 Kauno TDA batalionui įsakymas Nr. 7 (1941 07 07), LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, t. 1, l. 11.

151 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, p. 238–245; H. Buchheim, M. Broszat, H. A. Jacobsen und H. Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*, München, 1994, S. 467–468, 510–511, 529–531.

152 A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944*, Vilnius, 1996, p. 129–130; S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, Chicago, 1982, p. 342.

iš pradžių pateko į vokiečių, paskui – į lietuvių komendantūrą. Čia jis įstojo į policijos batalioną ir buvo paskirtas ambulatorijos felčeriu. Į 2-ąją PPT batalioną J. Šalčiūnas priimtas 1941 m. rugsėjo 4 d. ir, nustačius jam sanitarijos puskarininkio laipsnį, paskirtas bataliono štabo Sanitarijos skyriaus būrininku¹⁵³.

Kazys Majauskas, 1939 m. pašauktas į karinę tarnybą, baigė ryšių mokyklą ir užsitarnavo puskarininkio laipsnį. Tarnavo Ukmergėje, aviacijos eskadrilėje. Karinės tarnybos laikas baigėsi Sovietų Sąjungai jau okupavus Lietuvą. K. Majauskas padavė prašymą palikti jį liktiniu puskarininkiu, prašymas buvo patenkintas¹⁵⁴. Karas jį užklupo tarnaujantį Ukmergėje. Karininkai dalinį paliko likimo valiai, o kariai slapstėsi Pivonijos miške. Čia juos vokiečių kariai paėmė ir nelaisvę ir išvežė į karo belaisvių stovyklą¹⁵⁵. Apie įstojimo į batalioną aplinkybes K. Majauskas teigė: „Man būnant belaisviu pas mus atvažiavo buvusios buržuazinės Lietuvos kariuomenės karininkas j. ltn. A. Gecevičius, kuris mus pradėjo verbuoti tarnauti į vadinamąjį savisaugos batalioną. Su tuo pasiūlymu aš sutikau.“¹⁵⁶

153 A. Rukšėnas, „Lietuvos gyventojų stojimo į Kauno savisaugos batalionus 1941 m. vasarą ir rudenį motyvai“, p. 22, 23.

154 K. Majausko 1979 04 04 apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47745/3, t. 3, l. 18 a. p.

155 Ibid.

156 Ibid.

Lietuvių savisaugos dalinių panaudojimas už Lietuvos ribų

Pirmas dar 1941 m. liepos pabaigoje už Lietuvos išsiųstas dalinys buvo Vilniaus štabo suformuotas 15-asis (Gardino) batalionas, nors šis atvejis labiau išimtinis.

Siųsti lietuvių dalinius už Lietuvos ribų pradėta 1941 m. rudenį. 2-asis pagalbinės policijos tarnybos batalionas (1941 m. pabaigoje pavadintas 12-uuju batalionu) išsiųstas iš Kauno į Minską 1941 m. spalio pradžioje ir veikė Baltarusijoje iki 1944 m. kovo mėn., kol buvo ten išformuotas, o jo likučiai įtraukti į 15-ąjį batalioną. 1941 m. lapkričio 5 d. į Baranovičius išsiųsta Lydos savisaugos bataliono 3-ioji kuopa (vadas ltn. V. Biveinis)¹⁵⁷, o gruodžio 5 d. ten pat – ir 2-oji šio bataliono kuopa (vadas ltn. I. Žemaitis)¹⁵⁸. 1941 m. lapkričio 12 d. vokiečių vadovybės įsakymu iš Vilniaus į Minską išsiųstas 3-iasis batalionas¹⁵⁹ vėliau veikė prieš partizanus Lucko–Starobinsko, Kapylio, Molodečno ir kituose Baltarusijos rajonuose¹⁶⁰.

1942 m. rudenį į Baltarusiją saugoti geležinkelio ruožo Mogiliovas–Žlobinas iš Kauno atsiųstas 255-asis batalionas¹⁶¹. Kovai su raudonaisiais partizanais Vilniaus srityje ir Baltarusijoje 1942 m. lapkričio 4 d. į Breslaują iš Pastovių išvyko 254-E batalionas¹⁶², suformuotas Vilniuje tų metų pavasarį.

Kita lietuvių savisaugos dalinių siuntimo kryptimi tapo „Šiaurės“ armijų grupės, veikusios Leningrado–Kalinino (Tverės) ruože, pafrontės ir užnugario rajonas Rusijoje. Pirmasis čionai 1941 m. lapkričio 10 d. išsiųstas Kauno apygardos 5-asis batalionas. Jis veikė Ilmenio ežero rajone Pskovo srityje¹⁶³. 1941 m. pabaigoje–1942 m. pradžioje į šio

157 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 6 (1941 11 11), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 44–45.

158 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 27 (1941 12 16), *ibid.*, l. 10.

159 Vilniaus apygardos savisaugos dalims įsakymas Nr. 20 (1941 12 04), *ibid.*, l. 19.

160 P. Ambraziūno 1950 10 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 44–51.

161 J. Ralio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 26739/3.

162 Lietuvos savisaugos dalims įsakymas Nr. 66 (1942 11 11), LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 9.

163 R. Zizas, „Lietuvos kariai savisaugos batalionuose (1941–1944 m.)“, p. 50.

bataliono veikimo rajoną iš Kauno apygardos atsiųstos 4-oji ir 5-oji atskirosios kuopos¹⁶⁴. 1942 m. sausio antrojoje pusėje į Pskovo sritį atvyko ir dvi Vilniaus apygardos 1-ojo bataliono kuopos¹⁶⁵. Tų metų pavasarį „Šiaurės“ armijų grupės užnugaryje veikusius lietuvių savisaugos dalinius papildė 13-asis batalionas. Kovo 14 d. šis batalionas (14 karininkų, 368 puskarininkiai ir eiliniai) atvyko į Dedovičius (Pskovo sr.) ir jau nuo kovo 22 d. pradėjo kovas su partizanais¹⁶⁶. Kita svarbiausia šio bataliono užduotis buvo geležinkelio ruožo apsauga. 1942 m. gegužės 15 d. į 13-ojo bataliono sudėtį įtraukas 15B batalionas (dvi Vilniaus apygardos 1-ojo bataliono kuopos)¹⁶⁷.

1942 m. pavasario pabaigoje dvi anksčiau iš Kauno apygardos į Pskovo sritį atsiųstas atskiras kuopas įtraukus į 250-ąjį batalioną, „Šiaurės“ armijų grupės užnugaryje Rusijos teritorijoje buvo dislokuoti trys lietuvių batalionai – 5-asis, 13-asis ir 250-asis. 1943 m. prie jų prisidėjo 10-asis ir 256-asis batalionai, kurie veikė Ilmenio ežero rajone.

Savisaugos dalinių siuntimo už Lietuvos fone išsiskiria Vilniaus apygardos 2-asis batalionas (vadas kpt. A. Kazakevičius) – jis 1941 m. lapkričio 11 d. buvo išsiųstas į Liubliną¹⁶⁸. Šį batalioną iki 1942 m. lapkričio 10 d. vokiečiai panaudojo liūdnai pagarsėjusios Maidaneko koncentracijos stovyklos apsaugai. Tų metų gruodžio 7 d. batalionas parvyko į Kauną, o į Liubliną buvo išsiųstas 252-asis batalionas, kuris ten liko iki 1944 m. pavasario. Priartėjus fronto linijai 252-asis batalionas buvo prijungtas prie vokiečių dalinio, atitrauktas į Jugoslaviją ir ten išskaidytas. 2-asis batalionas 1943 m. sausio 27 d. buvo grąžintas į Vilnių, kur turėjo rengtis išvykti į Rytų frontą¹⁶⁹.

1941–1942 m. žiemą vermachtui pralaimėjus prie Maskvos, A. Hitleris pakeitė ankstesnį žaibiško karo planą ir nusprendė 1942 m. vasaros kampanijoje pagrindinį smūgį smogti Stalingrado kryptimi, neatsisakydamas sumanymo užimti Leningradą. Šios kampanijos planuose tam tikra misija buvo skirta ir lietuvių savisaugos daliniams.

1942 m. pavasarį į Ukrainą buvo išsiųsti Kauno apygardos 7-asis, 8-asis ir 11-asis bei Vilniaus apygardos 4-asis batalionai. Trys iš jų buvo panaudoti saugant tiesiamą strateginį kelią Vinica–Umanė–Kirovogradas. Šioje trasoje buvo ir Stalino miestas (taip

164 Kauno apygardos savisaugos daliniams įsakymas Nr. 9, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 101, l. 16–17.

165 1-ajam savisaugos batalionui įsakymas Nr. ..., 1942 m. [sausio ...] (įsakymo numeris ir tiksliai data nežinoma, nes dalis byloje esančių įsakymų lapų nuplėšta, o apie įsakymo datą galima spręsti iš jo teksto), *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 10, l. 53.

166 Ryšių karininko prie 13-ojo bataliono pranešimas apie 13-ojo bataliono veiklą 1942 03 11–1942 03 31, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47588/3, t. 4, l. 179–188.

167 Tvarkos policijos vado Lietuvoje ypatingasis įsakymas (1942 05 25), LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 320–322.

168 Vilniaus apygardos savisaugos dalimis įsakymas Nr. 9 (1941 11 18), *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 37–39.

169 A. Bubnys, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, p. 47.

2-ojo (Vilniaus) lietuvių policijos bataliono
vadas kpt. Aleksandras Kazakevičius
(LKKAS)

1924–1961 m. vadinosi Doneckas), esantis netoli Azovo jūros, kur 1942 m. gegužės pabaigoje atvyko 4-asis batalionas¹⁷⁰.

1942 m. balandžio mėn. į Vinicos sritį buvo išsiųstas 7-asis batalionas. Ten jis saugojo karo belaisvius ir civilius gyventojus, dirbančius strateginio kelio statybos atkarpoje Litinas–Vinica–Umanė. Bataliono kuopa buvo išskirstyta į smulkesnes grupes pagal karo belaisvių ir civilių gyventojų stovyklų, išdėstytų palei tiesiamą kelią, skaičių kuopai skirtame 80–100 km ruože¹⁷¹. Panašiai buvo panaudoti ir kiti batalionai: Umanėje – 8-asis¹⁷², Kirovgrade – 11-asis¹⁷³.

1942 m. lapkričio mėn. Raudonajai armijai prie Stalingrado apsupus feldmaršalo F. Pauluso grupuotę strateginio kelio statyba nebeteko reikšmės ir batalionai gavo kitas užduotis. 1942 m. pabaigoje sutelktas 7-asis batalionas po trumpo karinio rengimo buvo išsiųstas į Voronežo srities Ostrogorsko rajoną fronto linijoje rengti gynybinių įtvirtinimų. 1943 m. sausio mėn. Raudonajai armijai pradėjus Stalingrado operaciją, batalionas pateko į apsuptį, bet vokiečiams čia pavyko pralaužti apsupties žiedą. Kartu su jais kaudamiesi išsiveržė ir lietuviai. Tada 7-asis batalionas neteko beveik pusės savo žmonių: dalis jų žuvo, dalis išsisklaidė. Bataliono likučiai buvo suburti Charkove, iš ten išsiųsti į Rovną, o 1943 m. kovo mėn. batalionas grąžintas į Lietuvą¹⁷⁴.

170 LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 87, l. 16.

171 V. Steponkaus 1950 10 27 ir 1950 11 06 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36532/3, l. 12–30.

172 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131.

173 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 120.

174 Tvarkos policijos vado Lietuvoje policijos plk. lt. dr. W. Musilo 1943 03 03 raštas dėl lietuvių 7-ojo policijos bataliono sugrąžinimo į nuolatinę stovėjimo vietą Kaune, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 19.

8-ojo bataliono štabas ir dvi kuopos 1943 m. sausio mėn. buvo perkelti į „Šiaurės“ armijų grupės IV tranzitinę stovyklą saugoti karo belaisvių. Tų metų lapkričio 20 d. batalionas išformuotas¹⁷⁵.

11-asis batalionas išformuotas 1943 m. vasarą, o jo kariai paskirti į 4-ąjį ir 8-ąjį batalionus¹⁷⁶.

4-asis batalionas iš Stalino išvestas 1943 m. rugsėjo mėn. Vėliau batalionas buvo išformuotas, o iš jo sudaryta kuopa pasiūsta į „Šiaurės“ armijų grupės IV tranzitinę stovyklą¹⁷⁷. 1944 m. vasarą bataliono likučiai per Lenkiją traukėsi į Vokietiją. Atsitraukimas buvo sunkus – ir dėl labai tolimo kelio, ir dėl beveik nepalaujamo Raudonosios armijos ir partizanų persekiojimo, dėl ko būta daug aukų¹⁷⁸.

Per visą vokiečių okupacijos laikotarpį iš Lietuvos nebuvo išsiųsti 1-asis (Vilniaus), 6-asis (geležinkelių apsaugos), 9-asis, 10-asis (Panevėžio), 14-asis (Šiaulių), 251-asis, 253-iasis¹⁷⁹, 257-asis, 258-asis ir 1944 m. balandžio pradžioje suformuotas 259-asis batalionai.

Iš išsiųstų už Lietuvos ribų savisaugos batalionų atgal buvo grąžinti tik 2-asis¹⁸⁰ ir 7-asis, neskaitant tų, kurie 1944 m. vasarą atsitraukė į Lietuvą artėjant frontui. Viena iš 1943 m. kovo mėn. grąžinto į Lietuvą 7-ojo bataliono¹⁸¹ kuopų saugojo Alytaus koncentracijos stovyklą ir kitus to rajono objektus, o kitos šio bataliono kuopos dalyvavo kovose su partizaniais Vilniaus apskrityje¹⁸². 1944 m. pradžioje batalionas išsiųstas į Svyrius ir išformuotas, o jo likučiai (apie 100 vyrų) suburti į kuopą ir perduoti 257-ajam batalionui.

1944 m. vasarą fronto linijai artėjant prie Lietuvos, Rusijos Pskovo srityje ir Baltarusijoje buvę lietuvių policijos batalionai gavo įsakymus trauktis. Iš Baltarusijos į Lietuvą tada buvo atitraukti 3-iasis ir 15-asis batalionai (12-asis batalionas 1944 m. kovo mėn. išformuotas ir prijungtas prie 15-ojo), o 255-asis, beveik visą laiką saugojęs geležinkelio ruožą Mogiliovas–Žlobinas, atitrauktas į Lenkiją. Pėsčiomis atžygiavęs beveik iki Varšuvos, 255-asis batalionas traukiniu buvo išvežtas į Dresdeną, kur apie mėnesį

175 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 131.

176 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 121.

177 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, p. 132.

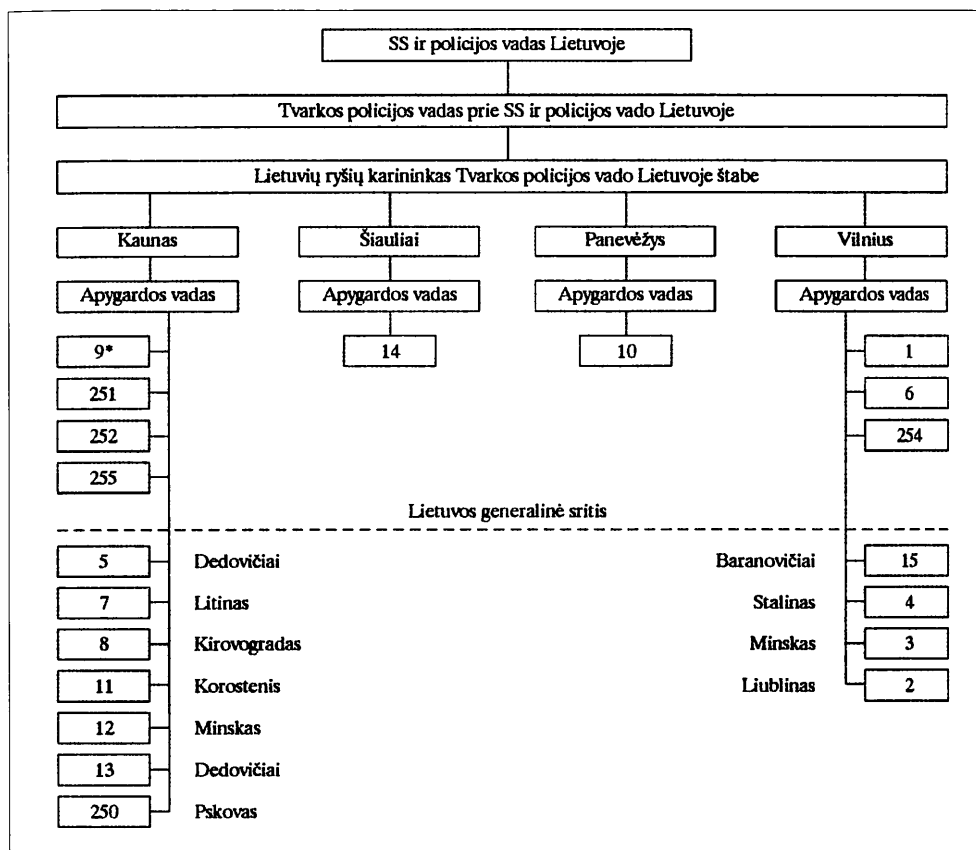
178 L-as, „Iš rytų į vakarus“, *Karys*, 1955, Nr. 1, p. 8.

179 Išsamiau apie 253-iojo bataliono veiklą žr. A. Bubnys, „253-iasis lietuvių policijos batalionas (1943–1944)“, p. 108–118.

180 Parvykęs iš Liublino, 2-asis policijos batalionas 1943 m. vasario mėn. buvo išsiųstas į Pskovo sritį kovoti su partizaniais, o balandžio mėn. vėl grąžintas į Lietuvą. Žr. A. Bubnys, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, p. 47.

181 Tvarkos policijos vado Lietuvoje policijos plk. lt. dr. W. Musilo 1943 03 03 raštas dėl lietuvių 7-ojo policijos bataliono sugrąžinimo į nuolatinę stovėjimo vietą Kaune, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 19.

182 B. Butėno 1950 03 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. Nr. 41483/3, l. 106–113.

Lietuvių policijos batalionų pavaldumo ir dislokacijos schema. 1942 m.

buvo rengiamas kariškai, paskui performuotas į atskirą kuopą ir prijungtas prie 252-ojo bataliono¹⁸³.

1944 m. birželio pabaigoje ir liepos pradžioje veikę Lietuvoje ir atitraukti į Lietuvą batalionai buvo sutelkti Kaune. 2-asis, 9-asis, 253-iasis ir 257-asis batalionai buvo sujungti į 1-ąjį lietuvių policijos pulką¹⁸⁴. Jo vadu paskirtas LAD ryšių karininkas gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius. Batalionų numeriai pulke buvo palikti tie patys, tik 9-asis batalionas buvo performuotas į ūkio dalinį. Suformuotas pulkas buvo perkeltas į šiaurės rytus nuo Kauno, kur iki liepos 29 d. Kleboniškių–Naujasodžio rajone rengė gynybos pozicijas. Liepos 29 d. pulkui buvo įsakyta persikelti į Šilavoto rajoną (12 km į vakarus

¹⁸³ Ibid., b. 26739/3.

¹⁸⁴ L. B., „Lietuvos apsaugos dalinių 257 Bn.“, *Karys*, 1979, Nr. 3–6.

nuo Prienų). Čia vokiečių divizijos, kuriai buvo priskirtas lietuvių pulkas, vado nurodymu buvo užimtas gynybos baras, bet kitos dienos rytą, Raudonosios armijos daliniams prasiveržus tarp Kauno ir Prienų ir gresiant apsupimui, gautas įsakymas atsitraukti. 1944 m. rugpjūčio 1 d. pulkas peržengė Vokietijos–Lietuvos sieną ir atvyko į Tilžę, kur vokiečių buvo nuginkluotas. Karininkai buvo atskirti nuo kareivių ir išvežti į Dresdeną, o kareiviai – perrengti aerodromų tarnybos uniforma ir išvežti į Vokietiją.

Panašus ir kitų Kaune buvusių sutelktų lietuvių dalinių – 1-ojo, 14-ojo, 15-ojo, 258-ojo, 259-ojo batalionų – likimas. Visi jie vėliau buvo nuginkluoti ir nuo liepos 26 d. iki rugpjūčio vidurio ešelonais išvežti į Vokietiją¹⁸⁵.

Ten lietuvių batalionai buvo išformuoti, išskaidyti ir įtraukti į vokiečių kariuomenę. Vieni jų priskirti prie priešlėktuvinės apsaugos tarnybos, kiti panaudoti inžinerijos daliniuose pagalbiniais darbams, daugiausia gynybiniais įtvirtinimams statyti. Vienas iš Dresdene suformuotų lietuvių batalionų kaip *vermachto* dalinys buvo išsiųstas į Italiją, dar vienas – į Jugoslaviją.

1945 m. pavasarį dauguma vokiečių kariuomenėje priverstų tarnauti lietuvių pateko į amerikiečių, anglų ar prancūzų nelaisvę, bet buvo ir tokių, kurie atsidūrė Raudonosios armijos užimtoje zonoje.

Ilgiausiai išsilaikė „Šiaurės“ armijų grupės užnugaryje veikę batalionai. 1944 m. pavasario pabaigoje čia likę 5-asis (vadas mjr. Pranas Ambraziūnas), 13-asis (vadas mjr. J. Semaška) ir 256-asis batalionai buvo sutelkti Pskovo srityje. 1943 m. jie jau įėjo į *vermachto* sudėtį ir veikė kaip vokiečių kariuomenės daliniai. 1944 m. liepos mėn. batalionai gavo įsakymą atsitraukti Latvijos link. Atsitraukiant jiems teko kautis ir su Raudonosios armijos dalimis.

1944 m. rudenį šie batalionai buvo atitraukti prie Liepojos (Latvija) ir kaip vokiečių Kuršo grupuotės dalis saugojo Baltijos pajūrį nuo Raudonosios armijos desanto. Tų metų pabaigoje jie buvo papildyti lietuvių karininkais ir kareiviais, atsiųstais iš Vokietijos (karininkai buvo siunčiami iš Dresdeno).

1945 m. vasario mėn. 5-asis batalionas buvo išformuotas, o jo kuopos išskirstytos į 13-ąjį ir 256-ąjį batalionus. Po šių pertvarkymų 256-ojo bataliono vadu tapo buvęs 5-ojo bataliono vadas mjr. P. Ambraziūnas¹⁸⁶. Kovo mėn. abu batalionai buvo pasiųsti į fronto liniją.

Vokietijai kapituljavus, 1945 m. gegužės 9 d. 13-asis ir 256-asis batalionai pateko į Raudonosios armijos nelaisvę. To išvengė tik nedaugelis lietuvių karininkų ir kareivių, kapituliacijos išvakarėse pabėgusių iš batalionų į Lietuvą arba Švediją. Deja, pastarieji 1946 m. buvo prievarta grąžinti į SSRS ir išsiųsti į filtracijos stovyklą¹⁸⁷.

185 Ibid., Nr. 3, p. 95.

186 P. Ambraziūno 1946 07 22 ir 1950 11 09 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 52–57; V. Gylis 1964 05 13 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 47431/3, t. 1, l. 47–49.

187 P. Ambraziūno 1950 11 09 tardymo protokolai, *ibid.*, b. 40947/3, l. 52–63.

13-ojo lietuvių policijos
bataliono vadas
mjr. Jonas Semaška (LKKAS)

Patekę į sovietų nelaisvę, lietuviai buvo išskaidyti po įvairias karo belaisvių ar filtracijos stovyklas visoje SSRS teritorijoje, net Tolimuosiuose Rytuose. Dalis jų buvo nužudyti, kai kurie sušaudyti. Dauguma patekusių į nelaisvę karių 1946 m. rudenį ir 1947 m. pradžioje buvo paleisti ir grįžo į Lietuvą.